

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Zřízení učitelských ústavů v českých zemích (1869 – 1948)

The Establishment of Teachers' Institutes in the Czech Lands. (1869 – 1948)

Hana Markvartová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání – Dějepis se zaměřením na vzdělávání

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Zřízení učitelských ústavů v českých zemích (1869 – 1948) potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Táboře dne 11. července 2022

.....

Podpis

Poděkování: Ráda bych poděkovala vedoucí své práce doc. PhDr. Magdaléně Pokorné, CSc. za její trpělivost, cenné rady při hledání pramenů a především za lidský přístup. Dále bych ráda poděkovala všem svým blízkým za podporu při psaní této práce a také za jejich trpělivost.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce pojednává o historii zřízení učitelských ústavů v českých zemích. Cílem je popsat důležitost učitelských ústavů především jako vzdělávacích institucí pro budoucí pedagogy. Výchozími prameny byly především současné, ale i prvorepubliková literatura o historii školství v českých zemích a vzdělávání učitelů, jako další podstatný zdroj sloužily i kroniky učitelského ústavu v Soběslavi. Jako prameny posloužily i dobová a současná učitelská periodika. Práce popisuje události, které vedly v moderních dějinách k nutnému rozšíření učitelského vzdělávání. Zdůrazňuje učitelské ústavy jako podstatný faktor pro vývoj moderní pedagogiky. Text uvádí i požadavky, které byly na budoucí učitele kladeny. Vysvětluje důležitost založení preparand, které jako jediné do poloviny 19. století zajišťovaly jakousi „úřední“ formu přípravy na učitelské povolání. Nejvíce pozornosti věnuje průběhu změn v podobě učitelského vzdělávání v době zakládání čtyřletých učitelských ústavů v českých zemích v důsledku Hasnerovy reformy. V neposlední řadě z důvodu kontextu zmiňuje i další historický vývoj učitelských ústavů až po jejich hromadné rušení v roce 1948. Průběh těchto změn a reformy dokládá na příkladu Učitelského ústavu v Soběslavi. Text obsahuje informace o klíčových osobnostech, které měly na založení učitelských ústavů nejvýznamnější podíl a zkoumá jejich činnost, kterou přispěly k jejich založení.

KLÍČOVÁ SLOVA

české země, 1869 – 1948, vzdělávání, dějiny školství, učitelské ústavy

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with the history of the establishment of teachers' institutes in the Czech lands. The aim of this text is to describe the importance of teachers' institutes especially as educational institutions for future teachers. The primary sources for this work were mainly contemporary, but also the literature of the First Czechoslovak Republic on the history of education in the Czech lands and the education of teachers. Like sources were used contemporary, but also period teachers' magazines. The chronicles of the teachers' institute in Soběslav served as another important source. The work describes the events that led to the necessary expansion of teacher education in modern history. It emphasizes the teachers' institutes as an essential factor in the development of modern pedagogy. The text also lists the requirements that were imposed on future teachers. It explains the importance of the establishment of preparatory courses, which were the only ones to provide a kind of 'official' form of training for the teaching profession until the mid-19th century. Most attention is paid to the course of changes in the form of teacher education at the time of the establishment of four-year teachers' institutes in the Czech lands as a result of the Hasner reforms. Last but not least, to put things into perspective, it mentions the further historical development of teachers' institutes up to their mass abolition in 1948. The course of these changes and reforms is illustrated by the example of the Teachers' Institute in Soběslav. The text includes information about the key personalities who had the most significant contribution to the establishment of the teachers' institutes and examines their activities in this field.

KEYWORDS

Czech lands, 1869 – 1948, education, history of schooling, teachers' institutes

Obsah

Úvod	9
1 Vzdělávání učitelů elementárních škol před založením učitelských ústavů.....	11
1.1 Vzdělávání učitelů před tereziánskými reformami	11
1.2 Vzdělávání v preparandách (přípravných kurzech)	12
1.3 Vzdělávání učitelů po roce 1848	15
1.3.1 Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku.....	16
1.3.2 Školství po revolučních letech 1848 - 1849	16
2 Založení čtyřletých učitelských ústavů s maturitou	19
2.1 Hasnerova reforma.....	20
2.1.1 Leopold Hasner von Artha	24
2.1.2 Přijetí Hasnerova zákona	25
2.1.3 Reakce společnosti na Hasnerovu reformu	26
2.1.4 Názory učitelů na Hasnerovu reformu.....	27
2.1.5 Reakce v dobovém učitelském tisku	29
2.1.6 Výuka na učitelském ústavu	36
2.1.7 Absolvování studia na učitelském ústavu.....	39
2.2 Další vývoj po zaběhnutí Hasnerovy reformy	40
2.3 Učitelské ústavy po školské novele uzákoněné roku 1883.....	41
3 Učitelské ústavy ve 20. století	45
3.1 Učitelské ústavy za první republiky.....	45
3.2 Zrušení učitelských ústavů v roce 1948.....	46
4 Případová studie: Historie učitelského ústavu v Soběslavi	48
4.1 Zřízení ústavu	48
4.2 Historie ústavu	48

4.3	Poslední léta ústavu	50
	Závěr.....	53
	Seznam použitých informačních zdrojů	55

Úvod

Tato bakalářská práce se zaměřuje na problematiku založení čtyřletých učitelských ústavů s maturitou v českých zemích. Téma práce je spjato s rozvojem moderního školství. Učitelské ústavy značným podílem proměnily vzdělanost jak učitelů, tak i učitelek. Cílem je popsat důležitost založení učitelských ústavů a jejich následné působení především jako vzdělávací instituce pro budoucí pedagogy. Zároveň text popisuje význam učitelských ústavů v modernizaci školství. Největší část práce se zaměřuje na období po schválení Hasnerovy reformy, která výrazně proměnila školství v českých zemích, a na další vývoj vzdělávání učitelů po jejím přijetí vládou. Bakalářská práce se snaží vykreslit vznik učitelských ústavů jako znatelný pokrok ve vzdělávání moderních pedagogů.

Práce používá kromě současných, dobových a prvorepublikových monografií jako je například *Vývoj a dnešní soustava školství od Otakara Kádnera*, i odborná učitelská periodika především z období zavedení Hasnerova zákona – konkrétně jí k tomu slouží tato učitelská periodika: *Beseda učitelská*, *Národní škola*, *Posel z Budče*, *Škola a život*, *Školník*, *Učitelské listy*, která zkoumají reakci učitelů a vyjadřují jejich názory na zavedení Hasnerova zákona. Práce nabízí exkurz do dobové reflexe přijetí školského zákona z roku 1869. Kromě názorů učitelů řeší i názor dobové veřejnosti a církve na reformu.

Z pochopitelných důvodů se práce také zaměřuje na historický vývoj vzdělávání učitelů. Krátce shrnuje různé podoby vzdělávání učitelů nižších stupňů škol před rokem 1869, kdy byl vydán Hasnerův zákon. Nastiňuje stručně vzdělávání učitelů před tereziánskými reformami a následně po nich. Zmiňuje důležitost revolučních let 1848 - 1849 ve vývoji školství v českých zemích a popisuje snahu reformovat školství během těchto let. Snaží se poukázat na nepřímé předchůdce čtyřletých ústavů, které vzdělávání učitelů vedly. Krátce je zde proto shrnut vývoj a události, které k založení učitelských ústavů zajišťovaly. Konkrétně popisuje nová nařízení, která započala Hasnerovou reformou. Zmiňuje i novelu školského zákona z roku 1883, která do jisté míry upravuje nařízení z roku 1869. Práce uvádí dějinné události, které provázely učitelské ústavy až do jejich plošného rušení v roce 1948. Práce uvádí i poznatky o průběhu vzdělávání budoucích pedagogů a požadavky, které na ně byly na učitelských ústavech kladeny.

Text částečně shrnuje i informace o osobnosti politika Leopolda Hasnera, který se o školský zákon z roku 1869 zasloužil a zákon je následně znám především pod jeho jménem. Nastiňuje v medailonu jeho život a životní úspěchy. Z důvodu neexistující monografie o této osobnosti v českém jazyce, shrnuje informace z internetových zdrojů – především z webových stránek Bibliografického slovníku Historického ústavu AV ČR.

Práce dokládá na příkladu učitelského ústavu v Soběslavi, který byl prvním učitelským ústavem na jihu Čech, vývoj učitelských ústavů v českých zemích. Stručně popisuje jeho historii a na ní dokládá průběh změn, kterými si učitelské ústavy během let procházely. Pro popsání vývoje tohoto učitelského ústavu k práci jako prameny sloužily práce E. Neumanna – Na rozloučenou s učitelským ústavem v Soběslavi, dále Pohledy soběslavské od P. Lintnera a také dobové školní kroniky soběslavského učitelského ústavu.

1 Vzdělávání učitelů elementárních škol před založením učitelských ústavů

1.1 Vzdělávání učitelů před tereziánskými reformami

V době před tereziánskými reformami bylo pro učitele elementárních škol podstatné mít především hudební a pěvecké dovednosti, ovšem doplněné alespoň základní znalostí trivlia. Nedílnou součástí osobnosti každého učitele musela pochopitelně být i zbožnost a dobrá reputace.¹ „V předtereziánské době bylo možno v řadách učitelů elementárních škol nalézt jak vzdělané duchovní i (ne)úspěšné studenty gymnázií a univerzit, tak různé zcestovalé řemeslníky, vysloužilé vojáky a v neposlední řadě i muzikanty a zpěváky.“² Ještě na počátku 19. století se největší důraz kladl na dovednosti učitelů po hudební stránce. Pokud chtěl být učitel uznáván mezi svými kolegy, za nepsanou povinnost se pokládalo napsat ročně alespoň jednu mši. Ve společnosti tehdy převládal názor, že ten, kdo je dobrým hudebníkem, je i dobrým učitelem. Pokud měl kvalitní hudební dovednosti, měl větší šanci ucházet se o dobré místo nebo se dostat na vyšší studia. Z této doby pochází i všeobecné označení pro učitele – kantor.³ Učitel kromě jiného často plnil funkci místního kronikáře, písaře a za určitý peněžní obnos mohl obstarávat také povinnosti zvoníka. Na venkově mohl plnit funkci svatebního a kmotrovského prosebníka. Někdy vedl svatební průvod k oltáři, a dokonce měl čestnou povinnost krájení a přidělování masa na svatební hostině.⁴

¹ Miroslav NOVOTNÝ (ed.), Ivana ČORNEJOVÁ, Tomáš KASPER, Dana KASPEROVÁ, Dana, Pavlína KOUROVÁ, Petr KRATOCHVÍL, Milena LENDEROVÁ, Jiří POKORNÝ, Michal SVATOŠ, Petr SVOBODNÝ, Jan ŠIMEK a Růžena VÁŇOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, Tematická řada, Školství a vzdělanost, Praha: Nakladatelství Paseka, 2020, hlava III., s. 166.

dále: M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*...

² Tamtéž, s. 166.

³ Pocházející z lat. cantare - zpívati

⁴ František MORKES, *Škola minulosti - učitelé a výuka*, In: *Učitelské noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*, Praha: Josef Král 1883-, 1999, č. 27, s. 19 – 20.

1.2 Vzdělávání v preparandách (přípravných kurzech)

Po zavedení těchto nových reforem už předchozí dovednosti z minulosti nestačily a na kantory byly kladeny další, a především větší požadavky. Po učitelích byla vyžadována tělesná zdatnost, trpělivost, vztah k dětem a píle.⁵ Dalším podstatným požadavkem byla pro nového učitele i znalost němčiny a „schopnost učení podle zaháňské metody“.⁶ Tuto metodu písmen a tabulek vyvinul Johann Ignaz Felbiger. Nazývána je také Saganische Lehrart. Tato metoda byla závazně předepsaná, neboť v té době neexistoval žádný ucelený učitelský postup ve vzdělávání žáků. Školení budoucích učitelů v metodice představovalo společně s praktickými cvičeními hlavní náplň studia v preparandách, které zahrnovalo asi jedenáct hodin týdně.⁷

Zavedení všeobecné školní povinnosti vyžadovalo rozšíření počtu učitelů a také sjednocení jejich kvalifikace k povolání.⁸ Pro svou budoucí práci byli učitelé triviálních škol připravováni v takzvaných preparandách (přípravných kurzech). Tyto kurzy byly vlastně jediné v rámci monarchie, které do poloviny 19. století zajišťovaly jakousi „úřední“ formu přípravy na učitelské povolání na elementárních školách. Tyto kurzy měly být zřízeny do roku 1775 při všech hlavních městech habsburské koruny. K jejich založení došlo jako důsledek zavedení povinné školní docházky. Zřizovány byly především při normální škole pražské a některých vybraných hlavních školách v jiných městech, například v Hradci Králové, Liberci a Pelhřimově. Pro přijetí do těchto preparand bylo nutné složit přijímací zkoušku. Jinak se u nastávajících pedagogů předpokládalo především samostudium. V té době totiž neexistovaly žádné další kurzy, které by zajistily další dozdělávání učitelů. O vzdělávání žen, které chtěly v budoucnosti vykonávat učitelské povolání, nebylo vůbec

⁵ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, hlava III., s. 166-167.

⁶ Tamtéž, s. 167.

⁷ Tomáš KASPER, Markéta PÁNKOVÁ, *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě: profesionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty*, Praha: Academia, 2015, s. 53 – 54.

⁸ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti*. Praha: Academia, 2016, s. 138.

institucionálně postaráno. Všechno jejich vzdělání záviselo pouze na jejich samostudiu. Ženy byly pouze industriální učitelky, nebyly tedy rovnocenné učitelům - mužům.⁹

Budoucí učitelé se v preparandách učili o svých budoucích pedagogických povinnostech, o metodách výuky a dalších potřebách práce budoucího učitele. Také zde fungovala praktická část výuky, kde se studenti zaučovali u zkušených učitelů s praxí a navštěvovali zde jejich hodiny. Na těchto hodinách se také mohli pokoušet sami vyučovat.¹⁰

Rozsah vzdělání, které dostali budoucí učitelé v preparandách, se však stal vzápětí předmětem stížnosti a sporů. Kritizována byla často nedostatečná úroveň znalostí, kterou jejich absolventi získali.¹¹ V realitě se mnoho učitelů s reformními snahami a představami o moderním pedagogovi neshodovalo. Například na venkově nemělo ještě mnoho z nich v prvních desetiletích 19. století patřičné vzdělání a ti učitelé, kteří patřičné vzdělávání podle moderních představ měli, se mnohdy nechovali zcela podle norem, které tereziánská reforma udávala.¹² V praxi se požadavky na učitele ve veřejném školství omezily hlavně na tři oblasti. Učitel musel být především dobrým katolíkem. Měl umět číst, psát, trochu počítat a hrát na nějaký hudební nástroj. Dalším požadavkem bylo zdraví a tělesná zdatnost.¹³

Kurzy tohoto typu trvaly tři nebo šest měsíců. V závislosti na délce trvání kurzu se mohl absolvent uplatnit na různém typu škol. Po tříměsíční přípravě mohl absolvent pracovat jako pomocný učitel na venkovské škole a po šestiměsíčním kurzu mohl pracovat jako pomocník ve škole ve městě. To vše však neumožnilo učitelům samostatně bez patřičného dohledu vyučovat.¹⁴ „Po dosažení dvaceti let věku a po absolvování nejméně jednorozční učitelké praxe bylo možno složit zkoušku před příslušným školním dozorcem, a získat tak vysvědčení o způsobilosti vyučovat, tedy stát se samostatným učitelem, na jehož činnost (na rozdíl od

⁹ Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1938, první díl, s. 63.

¹⁰ Tamtéž, s. 63.

¹¹ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska*, s. 138.

¹² M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české*, hlava III., s. 168.

¹³ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska*, s. 140.

¹⁴ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české*, hlava IV., s. 167.

předchozí éry) stát ve spolupráci s církví průběžně dohlížel – ať již prostřednictvím místního faráře, či příslušného vikáře a krajského školního komisaře.“¹⁵

Vzhledem k tomu, že bylo potřeba více učitelů elementárních škol, museli preparandy absolvovat i učitelé v činné službě. Z toho důvodu se staly dalším místem pro vzdělávání učitelů i školy hlavní (elementární školy ve městech) někdy i vybrané triviální školy (jednotřídky na venkově, na kterých se vedle náboženství vyučovalo pouze čtení psaní a počty). Těmito opatřeními byla systematická příprava na učitelské povolání degradována. Soukromé vstupní vzdělání učitelů nebylo ani doplněno, ani rozšířeno dalším předepsaným vzděláním.

Cílem vlády Marie Terezie bylo připravit co nejvyšší počet budoucích učitelů pro nově zřízené elementární školy. Z tohoto důvodu preparandy trvaly pouze tři až šest měsíců a byly obsahově co do vstupních požadavků (znalost čtení, psaní, počítání i křesťanského vyznání) soukromé. Úřední prameny dokonce mluvily o „vycvičení“ učitelů. Preparandy však nemůžeme chápat jako přímé předchůdce pozdějších učitelských seminářů. V konečném úsudku nemohou být chápány ani jako počátek profesionalizace učitelského vzdělání v Rakousku, protože časově i obsahově byly málo náročné. Z druhého úhlu pohledu znamená povinné zavedení preparand první systematickou a plánovanou profesní přípravu rakouských učitelů a jejich zřízením je položen podstatný předpoklad pro rozsáhlé a jednotné vzdělání obyvatelstva.¹⁶

Probíhaly i další snahy o zkvalitňování učitelského vzdělání, ale bohužel se neshledaly s úspěchem. „Zato marné bylo všecko jednání o zlepšení a rozšíření učitelského vzdělání; tak pochován byl návrh kanovníka, scholastika a vrchního školního dozorce v diecési olomoucké, svob. pána von Buol z roku 1816.“¹⁷ V tomto svém návrhu ukazoval na úspěchy učitelských ústavů, které v té době fungují v německých zemích. Studijní komise však tento návrh zavrhla s argumentem, že dvouletý učitelský seminář by byl zbytečný a stál by příliš mnoho peněz. Podle představ tehdejší doby měl učitel žáky především naučit číst, psát,

¹⁵ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české*, hlava IV., s. 167.

¹⁶ T. KASPER a kol., *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě*, s. 54 – 55.

¹⁷ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 83.

počítat a vést k náboženství. Důraz byl kladen rovněž na kázeň a disciplínu. Studijní komise si proto myslela, že dvouleté učitelské vzdělání není potřeba.¹⁸

Studijní komise v roce 1832 díky stížnostem na nedostatek vzdělání prodloužila studium v přípravných kurzech na dvojnásobek. Učitelé triviálních škol měli v kurzech trávit šest měsíců a pedagogové, kteří měli učit na hlavní škole, měli být v preparandách dvanáct měsíců. Delší doba studia měla odradit ty zájemce o studium, kteří se pro něj rozhodli jen proto, že jako budoucí učitelé byli zproštěni povinné vojenské služby. Učitelé elementárních škol se stejně jako zemští úředníci nesměli stát rekrutem a pomocní učitelé byli po dobu své praxe od vojny také osvobozeni.¹⁹ Zvýšila se také kritéria pro přijetí do kurzu a na kurzech se zpřísnila klasifikace. Novým pravidlem také bylo to, že do roka bylo možné otevřít pouze jediný kurz, a to střídavě český a německý.²⁰

1.3 Vzdělávání učitelů po roce 1848

Do roku 1848 zůstalo učitelské vzdělání pro moderní dobu dále krátké a nedostačující, proto se stalo i součástí revolučního programu v letech 1848 až 1849. Při němž o reformě především středního školství se diskutovalo celá čtyřicátá léta. Školská reforma patřila k jednomu z nejdůležitějších požadavků revoluce, v českých zemích byl důležitý i požadavek na jazykovou rovnoprávnost. Žádalo se především o to, aby jak čeští, tak i němečtí učitelé byli nejprve sami důkladně vzděláni a vyučeni. Dále se žádalo o to, aby se pedagogům vyměřil dostatečný plat. Císařský dvůr v důsledku tohoto požadavku zrušil 23. března 1848 Dvorskou studijní komisi a nově nechal zřídit Ministerstvo veřejného vyučování. Do jeho čela měl být původně dosazen František Palacký. Tento podnět vytvořil nový předseda vlády František Pillersdorf. Návrh na ministerského kandidáta byl vytvořen dokonce dříve, než Palacký byl o možnosti kandidatury na ministerský post vůbec zpraven. Palacký nakonec nabízené místo odmítl a novým ministrem se stal František Sommaruga.²¹ Ten krátce po svém nástupu v projevu předneseném na konci března 1848 před studenty vídeňské

¹⁸ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 83.

¹⁹ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska*, s. 141.

²⁰ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 84.

²¹ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska*, s. 53 – 55.

univerzity vyhlásil nutnost školních reforem, přičemž se inspiroval především pruským školstvím.²²

1.3.1 Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku

Sommaruga, který byl velice liberálního smýšlení, chtěl přípravu školských reforem konzultovat s uznávanými odborníky, mezi které patřil například i Pavel Josef Šafařík. V době jeho úřadování se začal připravovat základní programový dokument „Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku“. V červenci roku 1848 však odstoupil vládní kabinet Františka Xavera Pillersdorfa, takže František Sommaruga musel odstoupit z postu ministra veřejného vyučování. Příprava školské reformy nadále pokračovala s jeho nástupcem. Tím se stal Antonín Doblhoff-Dier. Ten sám však řídil i ministerstvo vnitra, proto ve skutečnosti spravoval školství Arnošt Feuchtersleben.²³

Dokument se ve svých jednotlivých částech zabýval kromě středních škol i všemi stupni a typy škol i s jejich formami vzdělávání. Hlavní pozornost byla věnována veřejnému školství, současně však řešil problém organizaci soukromých ústavů a domácího vyučování. Vyhlášoval také právo a povinnost státu zajistit veřejné školství.²⁴

1.3.2 Školství po revolučních letech 1848 - 1849

Porážka revoluce v roce 1848 pochopitelně způsobila to, že požadavky na realizaci pokrokových školních zákonů nebyly realizovány. Místo toho došlo k nastolení nového absolutismu. Školství za vlády ministra vnitra Alexandra von Bacha opět spadalo do rukou církve. Církev rozhodovala o schvalování učebnic a o obsazování volných učitelských míst. Absolutismus se však brzy díky neúspěšné zahraniční politice, špatné hospodářské situaci a finančním obtížím státu dostal do rozporu s moderním vývojem země. Po obnovení ústavy dochází k oživení spolkové činnosti. Vznikají četné učitelské jednoty, které nesou název

²² Miroslav NOVOTNÝ, *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006, s. 120.

²³ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rakoska*, s. 53 – 55.

²⁴ Tamtéž, s. 55.

„Budeč“ nebo „Komenský“. Tyto spolky se snaží o povznesení národního uvědomění učitelstva a také o zvýšení pedagogického vzdělání.²⁵

Nového vedení ministerstva kultu a vyučování byl pověřen hrabě Lev Thun-Hohenstein, který ve funkci setrval od července 1849 až do roku 1860. Jako cíl si položil dostat panovníkův souhlas s reformním „Nástinem“. Jeho snaha byla nakonec dokonána v listopadu 1849, kdy panovník přijetí „Nástinu“ povolil. Ještě do prosince 1854, kdy byl ve své finální podobě přijat, probíhal mezi učiteli, ministerskými úředníky a církevními hodnostáři boj o definitivní přijetí této školní reformy z revolučních let.²⁶

V českých zemích se začínají formovat dva typy státního vzdělávání učitelů, které existují prakticky až do konce první republiky. Od roku 1849 funguje model přípravy středoškolských učitelů na univerzitách a dále od roku 1869 můžeme sledovat vzdělávání učitelů obecných a měšťanských škol na čtyřletých učitelských ústavech. V obou systémech funguje jiný typ řešení vztahu teorie a praxe. Předpoklad užšího sepětí teorie a praxe splňují více učitelské ústavy než přípravy středoškolských profesorů na univerzitách.²⁷

K dalšímu zkvalitnění učitelského vzdělání došlo 13. července 1849, kdy ministerstvo prodloužilo původní učitelské kurzy. Učitelské kurzy byly ještě mezitím v roce 1841 prodlouženy na jeden rok. To však nestačilo a v roce 1849 došlo k prodloužení na dvouleté učitelské ústavy, vznikající při vzorných školách. Dvouleté české kurzy byly zřízeny v Praze a v Hradci Králové, oboujazyčné kurzy byly zřízeny v Českých Budějovicích a německé kurzy v Praze a Litoměřicích. Místně mohly být dokonce zřizovány i jednoleté kurzy, pokud dvouleté kurzy kapacitně nestačily. Takovéto jednoleté kurzy byly zřízeny: české v Mladé Boleslavi, utrakvistické v Plzni a Chrudimi a německé v Chebu, Jáchymově, Liberci a Chomutově.²⁸

²⁵ Růžena VÁŇOVÁ, Karel RÝDL, Josef VALENTA, *Výchova a vzdělání v českých dějinách. IV. díl - 1. svazek*, Praha: Karolinum, 1992, s. 6 – 7.

²⁶ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska*, s. 60 – 61.

²⁷ Josef VALENTA, *Problémy praktické přípravy učitelů obecných a měšťanských škol v období 1. republiky*, In: *Pedagogika*, 1990, roč. 40, č. 3, s. 287.

²⁸ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 104.

Studenti těchto ústavu museli dosáhnout aspoň šestnáctého věku života a měli to být nejlépe odchovanci dvou až tří tříd na reálce nebo na gymnáziu, kde museli mít dobrý studijní prospěch. Na kurzech se však především zaměřovali na to, aby se učitel připravoval na praxi, již byl věnován téměř celý druhý rok studia na dvouletém kurzu a dále na náboženskou a mravní výchovu. Přitom nebyl téměř kladen důraz na odborné a teoretické vzdělání učitelů. Odborné předměty jako dějepis, zeměpis a jiné přírodní vědy vůbec nebyly chápány jako samostatné, ale vždy se zmiňovaly jen okrajově při jazykovém vyučování.²⁹

Na konci studia dvouletého učitelského ústavu skládali absolventi závěrečnou zkoušku, ti odchovanci, kteří zkoušku složili úspěšně, dostali vysvědčení učitelské způsobilosti. Studenti, kteří při zkoušce neobstáli, se mohli k opravné zkoušce přihlásit po roce své učitelské praxe. Do té doby měli pouze vysvědčení pro podučitele. K dalšímu vzdělání se učitelé měli dostat pomocí instituce školních knihoven a dále také na učitelských poradách, které byly zavedeny od roku 1853. Tyto porady se konaly pravidelně, učitelé měli možnost se zde shromáždit a diskutovat. Témata diskuze byla však po znovuoobnovení absolutismu omezena pouze na rámec školy. V roce 1850 byly pro pedagogický a didaktický dohled nad školstvím zřízeny zemské úřady školní.³⁰

Červenec 1851 znamenal pro studium na učitelských ústavech zdůraznění výuky náboženství, hudby a hry na varhany, což znamenalo potlačení vyučování reálií. Kvalifikace učitelů pro výuku na nižších reálných školách tak přestala stačit. Počítalo se totiž u nich již se skutečnou specializací. Tito učitelé se mohli specializovat na jeden ze tří oborů. „První byl zaměřen na výuku jazyků, zeměpisu, dějepisu a přírodopisu, druhý se skládal z matematiky, rýsování, stavitelství a kreslení, třetí pak z přírodovědy a chemie.“³¹ I přesto, že tyto podreálky byly spojeny s hlavními školami, mohli na nich vyučovat pouze absolventi pražské normální školy nebo ti, co vychodili kurz při šestitřídních reálkách.³²

²⁹ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 104.

³⁰ Tamtéž, s. 105.

³¹ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české*, hlava IV., s. 289.

³² Tamtéž, s. 289.

2 Založení čtyřletých učitelských ústavů s maturitou

V padesátých a šedesátých letech 19. století obnovila církev svou pozici ve školství, jednalo se však pouze o přechodný stav především po uzavření konkordátu z roku 1855. Říšský zákon předal sice rozhodující kompetence do rukou státu, konkordát byl však zrušen až v roce 1870.³³

Vliv politického liberalismu a zavedení konstituční monarchie z roku 1867 připravil cestu k profesionalizaci rakouského učitelstva. Pochopitelným předpokladem k modernizaci učitelského povolání byla odlučka školní správy od církve. Zákon o škole a církvi z roku 1868 odstraňoval radikální církevní dozor nad školstvím a nahrazoval ho jeho světskou podobou. Nadále byl vliv církve omezen pouze na výuku náboženství.³⁴

U českého učitelstva docházelo v poslední třetině 19. století k procesům národního sebeuvědomění a také k vytvoření jeho profesní identity. Modernizace školství souvisela především s přijetím Hasnerova zákona z května roku 1869. Tento proces profesionalizace začínal nejen prvními učitelskými sjezdy a definováním programu učitelů, ale i založením Zemského úředního spolku jednot učitelských v Čechách v roce 1880. Tyto skutečnosti lze považovat za mezníky procesu profesionalizace učitelského povolání. Navíc v této době docházelo k formování české moderní společnosti, kde vzdělávání hrálo značnou roli. Hasnerův zákon, který značně reformoval podobu učitelského vzdělávání, byl v Předlitavsku shledán jako norma, která podpořila národní liberální procesy v Rakousko-Uhersku, přestože české učitelstvo vidělo v zákoně spíše prostředek úspěšné germanizace. Hasnerova reforma byla důkazem uvolnění poměrů v monarchii v sedmdesátých letech 19. století, lze ji zařadit do řady zákonů ohlašujících liberální změny společnosti.³⁵

³³ M. NOVOTNÝ, *Dějiny vyššího školství*, s. 121.

³⁴ T. KASPER a kol., *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě*, s. 56 - 57.

³⁵ Dana KASPEROVÁ, *Československá obec učitelská: v kontextu reformy vzdělávání učitelů (ŠVSP) a reformy školy*, Praha: Academia, 2018, s. 45 – 47.

2.1 Hasnerova reforma

Bezprostředním podnětem ke změnám v předlitavské části Rakouska-Uherska se staly především vnější události. Zásadním mezníkem byla evropská revoluce v letech 1848 až 1849. Dalšími významnými událostmi byly vytlačení Rakouska ze severní Itálie a také prohrané války s Německem v době jeho sjednocování. Díky těmto změnám vystřídala absolutistickou monarchii monarchie konstituční.³⁶ Na počátku roku 1867 bylo obnoveno Ministerstvo kultu a vyučování. Na konci téhož roku byl do čela Ministerstva kultu a vyučování jmenován právník, bývalý profesor pražské univerzity a rozhodný centralista, Leopold Hasner von Artha. Jeho působení znamenalo změny zhruba v rozsahu tereziánských reforem.³⁷

Změnu znamenal především zákon č. 62 vydaný 14. května 1869. Podnět k tomuto zákonu podal především hornorakouský a dolnorakouský sněm, četné petice občanů i interpelace poslanců říšské rady. Tento zákon vstoupil v platnost ve školním roce 1870/1871, známý spíše pod pojmenováním Hasnerova reforma. „S výjimkou univerzitního vzdělání se týkal všech stupňů školství od mateřských až po školy střední (inicioval mj. vznik čtyřletých učitelských pedagogií zakončených maturitou).“³⁸ „Základním organizačním zákonem moderní školy naší jest zákon říšský ze středu měsíce května (t. dne 14) r. 1869. Jím pojištěn rozkvět školy moderní.“³⁹

Zákon určil dobu vzdělání pedagogů na učitelských ústavech. Zadal i předměty, které se zde měly vyučovat. Ustanovil přesné podmínky pro přijetí na pedagogia. Dále ustanovil počet chovanců a výši učitelských platů. Nařídil zkoušku dospělosti a způsobilosti, v souvislosti s nimi ustanovil i složení komisí a jejich působnost.⁴⁰ „Ku zkouškám učitelů obecných národních i občanských škol zřídí se zvláštní zkušební komisí (§. 38 říšsk. zák. ze dne 14.

³⁶ M. NOVOTNÝ, *Dějiny vyššího školství*, s. 119.

³⁷ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, hlava IV., s. 233 – 235.

³⁸ Tamtéž, s. 234.

³⁹ *Posel z Budče: týdeník vychovatelský pro učitelstvo národních škol v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku*, Praha: J. S. Skřejšovský, 1884, roč 15., č. 11., s. 177.

⁴⁰ L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelské a jejich příští reforma*, Praha: Dědictví Komenského, 1904, s. 8.

kv. 1869). Členové její, jež ustanoví ministr duch. zálež. na tři roky, obdrží za namáhání své renumerací, a dle potřeby vyměří se jim i úhrnkový plat na cestování a denní útratné. Ministr pojmenuje také člena, jemuž technické vedení zkoušky a řízení záležitostí se svěří a který slouiti bude ředitelem zkušební komisí pro obecné národní a občanské školy, jakož i jeho zástupce.⁴¹

Učitelské ústavy měly podle svého učebního plánu za cíl syntézu všeobecného vzdělání a profesní přípravy pro budoucí pedagogy. Definitivně tak tyto nové specifické vzdělávací instituce pro učitele vystřídaly preparandy, které byly z původních tří nebo šesti měsíců rozšířeny v roce 1849 na dva roky. Založení čtyřletých učitelských ústavů neznamenovalo pouze zdvojnásobení celkové doby studia budoucích pedagogů, ale také kvalitativní posun ve vzdělání. Studenti byli uváděni do teorie a praxe seminární formou.⁴² Kromě vzdělání učitelů řešil i jejich právní postavení. Společně se na tomto zákoně podíleli především ministr Leopold Hasner von Artha, sekční šéf a univerzitní profesor Julius Antonín Glaser a profesor vídeňské techniky Adolf Beer. Kromě jiného slibovala reforma učitelům další vzdělávání v odborných seminářích při vysokých školách. Na základě tohoto zákona začaly vznikat čtyřleté učitelské ústavy, které byly zřizovány jak pro muže, tak i pro ženy.⁴³ Poprvé po uvedení této reformy tak dochází k institucionálnímu vzdělávání žen. Budoucí učitelky od konce 18. století vyučovaly pouze v katolických soukromých školách a v dívčích školách, ale vše bez toho, aniž by navštěvovaly veřejný vzdělávací kurz v podobě preparandy.⁴⁴ Všichni tři muži měli povědomí o právu a o školsko-politické problematice. Mimo jiné měli i slušné povědomí o školství v okolních zemích. Tito muži se při vytvoření reformy inspirovali bádenských a švýcarským školním systémem.⁴⁵

„Však v letech šedesátých a pozdějších nastala velká změna vydáním nových zákonů šk. Zákony těmi vymaněny školy z područí hierarchie a na učiteli žádáno v prvé řadě náležité

⁴¹ Neautorizováno, *Hlídky*, In: *Škola a život: pedagogický časopis*. Praha: B. Rohlíček, 1869, roč. 1., seš. 12., s. 377.

⁴² T. KASPER a kol., *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě*, s. 57 – 58.

⁴³ O. KÁDNER., *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 113.

⁴⁴ T. KASPER a kol., *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě*, s. 57.

⁴⁵ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl -1. svazek, s. 9.

vzdělání paedagogické, v druhé pak teprve obratnost v hudbě. Příjmy učitelstva zlepšeny alespoň tou měrou, že nebylo mu snižovati se ke službám stavu jeho nedůstojným.⁴⁶ Učitelům bylo po vydání Hasnerovy reformy zakázáno hrát na svatbách i v hospodách a vykonávat kostelnické služby. Nově bylo zakázáno poskytovat privátní hodiny za plat. Pro zlepšení prestiže učitelského povolání se zrušilo oficiálně podávání dávek v naturáliích, dále měli dostávat pouze plat v penězích. Plat měl být tak vysoký, aby s ním učitelé vyžili a nemuseli si hledat vedlejší zaměstnání, které by je omezovalo. Vedlejší činnost, kterou mnoho učitelů do té doby vykonávalo, byla často překážkou pravidelného vyučování. V souvislosti se zákonem vydaným 14. května 1869 došlo k vydání nového školního řádu, který o rok později zrušil ve školách veškeré tělesné tresty.⁴⁷ Za pozitiva nového zákona je považováno zesvětštění a podřízení školství státu. Postátnění se však nerovnal úplnému monopolu státu ve školství, ale jednalo se o znatelné omezení církve ve školních otázkách. Církev mohla nadále zasahovat jen do výuky náboženství. I přes to existovaly soukromé školy a církevní vzdělávací instituce.⁴⁸

Zřízení soukromých učitelských ústavů bylo povoleno pod několika podmínkami. „1. Statut i plán vyučovací, jakož i změny týchž musejí býti schváleny ministrem kultu a vyučování. 2. Za ředitele i učitele (učitelku) může jen ten býti ustanoven, kdož o své úplné způsobilosti k vychování chovanců učitelství se prokáže.“⁴⁹ Pro tuto skutečnost pedagog potřeboval vysvědčení o způsobilosti k vyučování na školách občanských a také tříletou praxi. Výjimky mohl povolit ministr kultu a vyučování, pokud byla jiným způsobem dostatečně prokázána způsobilost k vyučování. Ministr mohl povolit soukromým učitelským ústavům vydávání platného vysvědčení, pokud se jejich učební plán příliš nelišil od státního učitelského ústavu. Nad soukromými ústavu má vždy dozor stát.⁵⁰

⁴⁶ Neautorizováno, *Kronika škol*, In: *Beseda učitelská*. Praha: Josef Auštický, 1884, roč. 16., č. 44., s. 610.

⁴⁷ F. MORKES, *Škola minulosti*, č. 27, s. 19 – 20.

⁴⁸ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl -1. svazek, s. 13.

⁴⁹ Neautorizováno, *Opět návrh školského zákona*, In: *Učitelské listy*: časopis učitelstva na Moravě a ve Slezsku. Brno: F. V. Urbánek, 1869, roč. 3., č. 2., s. 24.

⁵⁰ Tamtéž, s. 24 – 25.

Na přijímacích zkouškách na učitelské ústavy se zkoušelo z devíti předmětů. Což byly všechny, které se vyučovaly na měšťanských školách kromě krasopisu, kreslení (rýsování) a ručních prací. Z těchto předmětů měli uchazeči doložit při zkoušce své vlastní práce. Přijímací zkoušky však plně nezaručovaly, že se na pedagogia dostanou ti nejlepší z uchazečů. Z vyučovacího jazyka a počtů se zkoušelo ústně a písemně. Písemnou prací z českého jazyka byl diktát, který měl prověřit znalost pravopisu a dále kratší slohová práce. Z počtů bylo za úkol vypočítat tři příklady. Přijímací zkoušku řídil ředitel ústavu. Zkoušky se na jednotlivých ústavech mohly od sebe i lišit.⁵¹ Největší problém při plnění zkoušek měli žadatelé většinou v pravopise. Bylo jen málo uchazečů, kteří by zkoušku zvládli skutečně perfektně, jinak byly výsledky žadatelů spíše slabé. Při zkouškách se rovněž hledělo na to, zda uchazeč přijímací zkoušku opakuje, na dispensisty se většinou nedostalo, protože pokud byl výsledek jejich zkoušky stejný jako jiného uchazeče, přihlíželo se spíše k žadatelům plného zákonného stáří. Problémem přijímacích zkoušek byla často i protekce. Studenti, kteří v prvních třech měsících na ústavu neprokázali schopnost studium zvládnout, mohli být učitelským sborem vyloučení. K tomuto opatření se však uchýlovalo jen v nejkrajnějších případech.⁵² Reforma požadovala, aby uchazečům o studium na ústavech bylo minimálně patnáct let. Byla vyžadována fyzická zdatnost, bezúhonnost mravů a příslušné vzdělání z nižší reálné školy nebo nižšího gymnázia (bez cizích jazyků), které uchazeč doložil složením přijímací zkoušky. Pokud uchazeč splňoval všechny tyto podmínky, mohl být přijat ke studiu bez ohledu na svou víru. Zároveň reforma požadovala, že v jednom ročníku nesmí být více než čtyřicet studentů. Vzdělání na učitelských ústavech mělo být bezplatné. Pro nemajetné chovance bylo umožněno obdržení příspěvku z nadace, pokud se zavázali k tomu, že budou vykonávat učitelské povolání alespoň po dobu šesti let. Zákon požadoval také to, aby se budoucí učitelé vzdělávali po praktické stránce. Proto měla být při každém učitelském ústavu zřízena škola národní, která měla sloužit jako škola cvičební a vzorní. Zákon rovněž požadoval, aby při každém ústavu, který vzdělával ženy - budoucí učitelky, byla zřízena za stejným účelem zahrádka pro děti (mateřská škola). Pokud byla příležitost, měli se chovanci

⁵¹ L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelské*, s. 20 - 21.

⁵² Tamtéž, s. 24 – 25.

učitelských ústavů seznámit i s vyučováním hluchoněmých a slepých. Každý učitelský ústav měl mít k dispozici rovněž školní pozemek.⁵³

2.1.1 Leopold Hasner von Artha

Narodil se 15. 3. 1818 v Praze Leopoldovi Hasnerovi a jeho manželce Johanně, rozené Fiedlerové. Vystudoval gymnázium na Starém Městě pražském, dále studoval na Karlo-Ferdinandově univerzitě práva a filozofii. Ve Vídni následně roku 1842 složil rigorózní zkoušky. Ve Vídni poté až do revolučního roku 1848 působil jako justiční úředník. Po vídeňském revolučním povstání se v květnu 1848 přesouvá do Prahy. V Praze redigoval mezi lety 1848 – 1849 list Prager Zeitung. Během své novinářské kariéry se přiklíněl k federalizaci Rakouska a zároveň se vyslovil proti velkoněmecké koncepci sjednocení. Na Karlo-Ferdinandově univerzitě přednášel právní filozofii od roku 1849. Mezi lety 1851 – 1863 zde rovněž přednášel národohospodářství. Kariéerní postup pro něj znamenalo získání profesury politických věd v roce 1851. Později v letech 1867 – 1868 se stává rektorem vídeňské univerzity, kde rovněž vyučoval národohospodářství. Mezi lety 1853 – 1854 a 1857 – 1858 dosáhl dokonce na post děkana právnické fakulty na pražské univerzitě.⁵⁴

Ve svých názorech byl poměrně liberální, zastával názory Hegelovy filozofie a v politice byl umírněným diplomatem. V roce 1870 se dokonce na krátkou dobu stal předsedou vlády Předlitavska. Nedokázal však vyjednat podporu pro svůj kabinet. Hasner byl jmenován čestným občanem několika měst, jako například Trutnova a Litoměřic.⁵⁵

V roce 1861 byl Hasner zvolen Čechy i Němci do českého zemského sněmu za městskou kurii v Čechách (obvod Praha – Staré Město), za stejnou kurii byl rovněž zvolen poslancem Říšské rady. V poslanecké sněmovně měl za úkol vést finanční a bankovní výbor, mezi lety 1863 – 1865, díky svému negativnímu postoji k rakousko-uherskému vyrovnání byl však

⁵³ J. VALENTA, *Problémy praktické přípravy*, s. 287 - 292.

⁵⁴ HASNER von Artha Leopold 15.3.1818-5.6.1891. *Biografický slovník českých zemí* [online]. [cit. 2022-05-25]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/HASNER_von_Artha_Leopold_15.3.1818-5.6.1891.

⁵⁵ OSOBNOST: Hasner nebyl Hausner. *Neviditelný pes.: První český ryze internetový deník*. [online]. [cit. 2022-05-25]. Dostupné z: https://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost/osobnost-hasner-nebyl-hausner.A130730_202033_p_spolecnost_wag

nakonec přeřazen do panské sněmovny, kde byl od roku 1867 jmenován doživotním členem. K funkci prezidenta školské rady při státním ministerstvu se dostal v roce 1863 a vykonával ji až do roku 1865. Ve stejném roce získal titul dvorního rady, později tajného rady. Od roku 1867 do roku 1870 vykonává funkci ministra kultu a vyučování. Leopold Hasner von Artha umírá 5. června 1891 ve svých 73 letech v Bad Ischlu v Rakousku.

Jeho hlavními zásluhami bylo zřízení lékařské fakulty v Innsbrucku a školská reforma. V lednu roku 1868 byl na jeho popud vydán zákon upravující poměry mezi katolickou církví a školstvím, stát začal spravovat školství prostřednictvím k tomu ustanovených orgánů. Katolické církvi zůstala nadále v rukou jen výuka náboženství. Na jeho návrh císař podepsal zákon upravující školství, který byl vydán 14. května 1869. Oficiálně se nazýval Zákon, v praxi však dostal označení Hasnerův zákon, květnový zákon (májový zákon) nebo velký říšský zákon. Tento zákon mimo jiné udává zřízení čtyřletých učitelských ústavů a definuje zkvalitnění učitelského vzdělávání. Příznivce zákon získal především tím, že stanovil pravidla ekonomického a sociálního zabezpečení učitelů. Tímto zákonem položil základy moderního školství západní části rakousko-uherské monarchie, mnoho států z něj po drobných úpravách vychází do dnes.⁵⁶

2.1.2 Přijetí Hasnerova zákona

První pojednávání o zákoně bylo velmi bouřivé. I přesto však byla poměrně rozsáhlá reforma přijata v poměrně krátké době. Zákon byl předložen říšské radě k projednávání 12. března 1869. Následně 21. dubna 1869 došlo k projednávání v plénu po provedení několika nepodstatných změn. Následně na to prošel návrh druhým čtením, kde byly projednány jednotlivé paragrafy. Po druhém čtení nedošlo k žádným změnám v paragrafech, ani se o návrhu nediskutovalo. Při tomto čtení došlo k odchodu opozice, kterou tvořili klerikové a také poslanci tyrolští, slovinští a polští. Po jejich odchodu hrozilo, že sněmovna nebude schopná usnesení. Třetí čtení a opětovné projednávání prošlo také bez připomínek.⁵⁷ Proti přijetí zákona se konkrétně postavili poslanec Ignaz Gionavelli, rytíř Kazimierz Grocholski

⁵⁶ HASNER von Artha Leopold ..., Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/HASNER_von_Artha_Leopold_15.3.1818-5.6.1891

⁵⁷ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl – 1. svazek, s. 10.

a Dr. Lovro Toman. Tito pánové se odmítli 24. dubna 1869 mít podíl na školské předloze, zavrhli to ve jménu svých krajanů, které v říšské radě zastupovali a na protest ji opustili. Po jejich odchodu se zákon, který obsahoval 78 článků, projednával pouze dvě hodiny a patnáct minut. Přijatý byl zákon celkem po třech čteních s výsledkem 111 proti 4 hlasům. V druhé komoře říšské rady – panské sněmovně se zákon projednával 10. května během tří hodin, za další čtyři dny zákon obdržel císařský podpis.⁵⁸

2.1.3 Reakce společnosti na Hasnerovu reformu

„Úsudek o květnových zákonech školských sotva kdy bude jednomyslným. Rodily se v době prudkých bojů ústavních i národních a jakožto zákony, které zasahovaly hned do každé rodiny, a které proto byly jakousi všudypřítomnou a daleko viditelnou trofejí státního centralismu, staly se prohlubní, kam v první chvíli slévala se všechna hořkost nezdaru politických a kde vybíjelo se všechno zklamání ze snů o federaci, autonomii a svobodě neněmeckých národů. V této vzrušené náladě kromě církevní hierarchie nikdo snad u nás nerozlišoval střízlivě jejich temné i světlé stránky. Proto na straně odpůrců odmítaly se jako samozřejmé zlo, na straně druhé přijímaly se jako samozřejmé dobro.“⁵⁹

Negativní reakce na reformu byly dopředu očekávané. Nejzásadněji reformě odporovali klerikálové. Jejich reakce byla v podstatě stejná jako při projednávání zákona o poměru školy k církvi. Dalšími kritiky reformy byli i poslanci jednotlivých zemí. Problém viděli především v poměru kompetence zemských školních orgánů a říšské rady. Zástupcům jednotlivých zemí především vadilo to, že návrh je příliš podrobný, neomezil se jen na formulaci hlavních zásad, ale zasahuje komplexně pro všechny země i do organizačních otázek. Kromě organizačních věcí byla napadána poslanci i donucovací moc státu k povinné školní docházce. Poslední skupina námitek zpochybňovala, že zákon je vůbec zrealizovatelný a je příliš idealistický. Ministr Hasner v podstatě všechny námitky vyvrátil a přesvědčoval, že základní práva zemí nebyla nijak omezena. Vysvětlil, proč se neomezil

⁵⁸ Josef KOŽÍŠEK, Konrád POSPÍŠIL, *Ke čtyřicátému výročí zákonů školských*. Praha: Dědictví Komenského, 1909, s. 5

⁵⁹ Tamtéž, s. 5.

jen na základní zásady. Ve svém jednání se odvolal k ústavě a k právu říšské rady rozhodovat o vzdělání učitelů.⁶⁰

Změny z přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století znamenaly novou éru v učitelské přípravě a ovlivnily trvalé vykonávání tohoto povolání. Čeští učitelé si často oblíbili změny, které zákon přinesl, až postupně. Pozitivní pro učitele totiž nebylo vyznění nových zákonů v národnostní rovině, proto je vlastenečtí učitelé často nechtěli přijmout. Také si však uvědomovali, že reformy jim dávají důkladnější přípravu a rozsáhlejší znalosti v oboru a zařídí jim lepší existenční zajištění a vyšší společenskou prestiž.⁶¹

Hasnerův zákon překonal obavy, nepřízeň a někdy až odpor svými výsledky, které přinesl. Počáteční odpor veřejnosti byl patrný i v tehdejší tisku, nejvíce je vidět v mladočeském deníku *Národní Listy*. Učitelstvo mnohdy souhlasilo s těmito názory vzhledem k tomu, jak se vedení státu k českým učitelům zachovalo. Většinou však velká část učitelstva souhlasila s body osnovy Hasnerova zákona. Zákon bohužel ale nepřišel v té nejvhodnější politické situaci.⁶²

2.1.4 Názory učitelů na Hasnerovu reformu

Reakce učitelstva na vydání Hasnerova zákona se lišila u českého a u německého učitelstva. Řešily se zde především národnostní spory.⁶³ Česká politika, která zpochybňovala vídeňskou politiku a reagovala na ní svou pasivní rezistencí, do značné míry ovlivnila přijetí nového zákona. Učitelské dobové časopisy vytýkají zákonu centralismus (i přes pravomoci, které jednotlivým zemím zákon dával). Někdy byla zákonu vytýkána i germanizace, ale to šlo spíše o nepochopení reformy českou veřejností. České učitelstvo vyjádřilo svůj nesouhlas s reformou odmítnutím účasti ve volbách okresních a místních školních rad a odmítnutím v nich přijímat funkce a posty okresních školních inspektorů.⁶⁴

⁶⁰ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl -1. svazek, s. 9 – 10.

⁶¹ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska*, s. 159.

⁶² J. KOŽÍŠEK a kol., *Ke čtyřicátému*, s. 28 – 30.

⁶³ D. KASPEROVÁ, *Československá obec učitelská*, s. 45 – 47.

⁶⁴ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl – 1. svazek, s. 15 – 16.

Kritika Hasnerova zákona probíhala i v řešení počtu učitelských ústavů českých a učitelských ústavů německých. Podle učitelstva bylo v českých zemích příliš učitelských ústavů německých a jednalo se o značný nepoměr vzhledem k jazykové skladbě obyvatelstva. Jako další nedostatek shledávali, že na Moravě a ve Slezsku byl učitelský ústav český zcela postrádán. Zákon byl chápán jako vnucená reforma pro českého učitele. Navíc podle nich oslaboval národní školské požadavky. Reforma se však dočkala i pozitivního hodnocení z řad českého učitelstva, a to právě ve věci učitelského vzdělávání a vzniku měšťanských škol. Pozitivně byl hodnocen i vznik čtyřletých učitelských ústavů a zároveň byla také shledána nutnost dalšího vzdělávání učitelů.⁶⁵

Na změny, které znamenala reforma, učitelská obec nereagovala příliš kladně. Problém pro učitele představovalo především to, že nařízení a novoty pocházely od vnější politické síly. Navíc mnohá nařízení, včetně třeba těch o učitelských platech nebo o školní docházce, se místy nedodržovala a zůstala platná pouze formálně. Odpor budilo především chování školních inspektorů a úřadů vůči učitelstvu. Neboť docházelo k propouštění starších vyučujících, kteří neměli dostatečné vzdělání, což vyústilo v nedostatek pedagogů. Tento odpor učitelů vešel do dějin pod názvem „cislajtánské řádění“.⁶⁶

Dne 19. června 1870 byla vydána zatímní učební osnova učitelských ústavů. O rok starším výnosem však byla snížena zatímně délka studia na učitelských ústavech pro školní roky 1871 – 1872, 1872 - 1873, 1873 – 1874 na tři roky. Tímto se mělo odpomoci značnému nedostatku učitelstva. Kvalita vzdělání studentů učitelských ústavů tím však značně utrpěla, protože nebylo možné vměstnat látku ze čtyř ročníků pouze do tří. Na ústavech z toho důvodu zavládly různé nesrovnalosti a nedostatky.⁶⁷ „Podle výnosu z 12. července 1869 mělo se rozšíření ústavu státi postupně a stanoveno, aby chovanci, kteří dokončili první ročník ve školním roce 1868-69, absolvovali jen ústav tříletý. Ti, kteří byli přijati do I. ročníku 1869-70, mají již vychoditi čtyři ročníky. Rozšíření učitelského ústavu na čtyři roky mělo za následek nedostatek učitelstva, a proto tříleté studium bylo zavedeno i pro školní

⁶⁵ D. KASPEROVÁ, *Československá obec učitelská*, s. 50 – 51.

⁶⁶ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české*, hlava IV., s. 289 – 290.

⁶⁷ L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelské*, s. 9.

léta 1871-72 až 1873-4. Teprve kandidáti přijatí v školním roce 1873-74 musili absolvovati čtyři ročníky a pak se podrobili maturitní zkoušce. Poprvé maturovali abiturienti po čtyřleté návštěvě ústavu koncem roku 1875-76.⁶⁸ Vzhledem k nedostatku učitelů se učitelé mohli stát též absolventi gymnázia a reálných škol, kteří při učitelském ústavu absolvovali jednorochní kurz. Situace s nedostatkem učitelů se urovnala až kolem roku 1880. K dalším změnám ve vzdělávání pedagogů dochází v době, kdy je ve funkci ministra Karl von Stremayr. Za jeho působení je vydán výnos o zřízení přípravek k učitelským ústavům.⁶⁹

2.1.5 Reakce v dobovém učitelském tisku

Beseda učitelská

Jeden z dobových učitelských týdeníků, který o školním zákoně ze 14. května pojednával, je Beseda učitelská. V časopise byla chápána nutnost vyjádřit svůj názor na důležité téma, protože je jasný velký dosah školního zákona. „Sic psalo se o věci již kolikrát v několika časopisech, kdež zákon posuzován ze stanoviska rozličného, tak že my se svými úvahami přicházíme jaksi post festum, či jak se u nás říká: s křížkem po funuse.“⁷⁰

Vzhledem k tomu, že časopis viděl jako svou povinnost přispívat ke zvelebení školství, snažil se o nové reformě psát objektivně. „I my hodláme uvažovati věc se stanoviska rozličného; najdeme-li co by chvály zasluhovalo, co by opravdu mohlo míti blahodárny vplyv na rozvoj a zvelebení škol národních, povíme to bez obalu; za to arcit' nesmíme, chtěje psáti objektivně, mlčením snad pominouti všelikých nedostatků řečeného zákona, sice bychom špatně plnili svou povinnost: přispívat ku zvelebení školství.“⁷¹

Co se týče zřízení čtyřletých učitelských ústavu periodikum souhlasilo s tím, že důkladně vzdělané, inteligentní učitelstvo bude nejlépe působit na rozvoj a povznesení školství. Nepochyboval ani o tom, že tato změna proběhne se souhlasem všech znalců. Zmiňoval vědecký charakter vzdělání učitelstva, které požadovalo ministerstvo osvěty, a i semináře

⁶⁸ Eugen NEUMANN, *Na rozloučenou s učitelským ústavem v Soběslavi 1870 – 1948*. Tábor 1948, s. 326 – 327.

⁶⁹ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 121.

⁷⁰ Neautorizováno, *Úvahy o školském zákoně I.*, In: *Beseda učitelská*, 1869, roč. 1., č. 2., s. 17.

⁷¹ Tamtéž, s. 17.

rozšiřující učitelské vzdělání na univerzitách a vysokých školách vědeckých, u kterých kritizuje volbu názvu.⁷² „V závorce jmenuje dotčený paragraf kursy takové jako „pädagogische Seminaren“, však jistě jen omylem; nebo ani na univerzitách, ani na vysokých školách technických nepřihlédá se ku vzdělání pedagogickému, alebrž pěstují se tam pouze všelike vědy méně více theoreticky neb prakticky.“⁷³ Časopis oceňoval sestavení předmětů, které se na nových učitelských měli vyučovat. I když v některých předmětech, jako například geometrie, upozorňoval na nedostatky. „Pokud se týče předmětův, jimžto by se na těch nových preparandiích vyučovalo: může se říci, že celkem i v tom dobře by věc opatřena byla. Však tu sluší ukázati k některým neshodám a nedostatkům, kterých, pokud víme, nikdo si doposud nevšimnul.“⁷⁴

Časopis dále komentoval i zakládání učitelských ústavů pro ženy. A shledával, že pomůže dorovnat nedostatek učitelů. „V nové době hledí se u nás vzrůstajícímu se nedostatku sil učitelských pro národní školy odpomoci tím, že obor učitelství i pohlaví ženskému činí přístupným. Zákon nový ustanovuje, že mohou ženštiny býti ne toliko, jako dosud, učitelkami ručních prací ženských, ale i předmětů literních ve školách dívčích i v nižších třídách škol chlapčích. Zřízeny jsou zvláštní ústavy pro vzdělávání učitelek zcela tak, jako ústavy pro vzdělávání učitelů. Tím způsobem není pochybnosti, že řady učitelstva národního přec budou se poněkud doplňovati.“⁷⁵ Periodikum dále srovnávalo působení učitelek v USA a v Evropě. Porovnávalo i plat učitelek a učitelů. „Proč mají učitelky za svou práci bráti menší plat než učitelové? Příčiny mohou být rozličné. Snad že vůbec nepotřebují tolik pro život jako mužští? Tak se někdy říkává, ač to není věcí prokázanou, nehledíc ani k tomu, že odměna práce řídí se na světě dle hodnoty její a nikoli dle toho, kolik asi potřebuje dělník na živobytí. – Snad že jest obecným zvykem, platit práci ženskou špatněji než práci mužskou. Podobá se tomu.“⁷⁶ Řešilo i nerovnost kvality učitelského vzdělání mezi muži a ženami. „Vizme jen, kterak jest s přípravou budoucích učitelek. Kandidátky již mohou přijíti na ústav

⁷² Neautorizováno, *Úvahy o školském zákoně II.*, In: *Beseda učitelská*, 1869, roč. 1., č. 3., s. 29.

⁷³ Tamtéž, s. 29.

⁷⁴ Tamtéž, s. 29.

⁷⁵ Neautorizováno, *Co činiti, aby nehynul stav učitelský?*, In: *Beseda učitelská*, 1871, roč. 3., č. 16., s. 186.

⁷⁶ Tamtéž, s. 186 – 187.

s přípravou, již nabyly ve čtvrté třídě hl. školy, kdežto kandidati mají míti odbytou nižší reálku nebo nižší gymnasium. Již tedy v začátku samém předpokládá se nerovnost' u vzdělání přípravném kandidatů a kandidatek. Že pak během dalších čtyř let, jež mají strávit na přípravně učitelské, rozdíl tento nikdy snad se nedá úplně vyrovnati, o tom trvám mnoho pochybnosti býti může.“⁷⁷

Časopis dále kritizoval to, že učitelské ústavy vychovávají pouze další učitele a uvádí obavu z toho, aby se z učitelů nestala zvláštní kasta. „Nové ústavy učitelské, nechť jsou třeba vzorně zařízeny (čehož arci tvrditi nechceme) - nemohou míti na zřeteli než příští činnost učitelův a vychovatelův, tudíž vzdělávati mohou hlavně - ne-li pouze příští učitele. Však učitelstvo nesmí tvořiti zvláštní kastu, proti tomu musí se všemi silami pracovati.“⁷⁸ Dále poukazoval na nedostatečnou míru vzdělanosti, kterou učitelské ústavy svým studentům poskytovaly a na nutnost učitelského dovzdělávání. „Má-li však učitel žíti mezi občany ne pouze co učitel, nýbrž také co občan, rovný mezi rovnými: musí zajisté honositi se i takovou vzdělaností, bez jakéž si vzdělaného občana za nynějších dob nelze mysliti. A poněvadž ústavy učitelské stránku tuto vzdělanosti občanské na zřeteli nemají a míti nemohou, nezbyvá než to, aby každý jednotlivý učitel vlastním přičiněním hleděl všemožně doplňovati, co následkem předchozího vychování u vzdělanosti jeho nedostatečné a jednostranné jest.“⁷⁹

Posel z Budče

Dobový Posel z Budče se vyjadřoval k pražskému sjezdu konanému roku 1870. Bylo zde uvedeno zhodnocení původní výuky na učitelských ústavech před rokem 1870. „Staré ústavy před r. 1870 nelze nijak zavrhovati, ač byly jen dvouřoké, vychovaly přec hojnost dobrých až výtečných učitelův, z nichž mnozí osvědčili se jak na roli školské, tak spisovatelské.“⁸⁰ Srovnány byly s výukou na čtyřletých pedagogiích po Hasnerových nařízeních. „Kandidáté

⁷⁷ Neautorizováno, *Co činiti, aby nehynul stav učitelský?*, In: *Beseda učitelská*, 1871, roč. 3., č. 16., s. 186.

⁷⁸ Neautorizováno, *Co činiti, aby nehynul stav učitelský?*, In: *Beseda učitelská*, 1871, roč. 3., č. 6., s. 64.

⁷⁹ Tamtéž, s. 65.

⁸⁰ F. JAVŮREK, *Majíce mládež vzdělávati nezanedbávejme vzdělávati sebe*, In: *Posel z Budče*, 1873, č. 11., s. 91.

učitelští nabývají v ústavech nyní více vědomostí, než se to dříve stávalo; jeť k tomu vyměřen delší čas (4 roky), vyučovací plán je rozšířenější, látka rozsáhlejší a ustanoveno jest k vyučování i více sil. Jest tedy nadíti se, že ústavy mohou vychovávat učitelstvo řádně vzdělané; ale pokud nemáme důkazů po ruce, jest nám doufati.“⁸¹

Posel z Budče uváděl i problém nedostatku učitelů v českých zemích a zvěstoval zprávy o možnosti povolání učitelů z ciziny. Zároveň však záhy tuto možnost vyvracel vzhledem k prusko-francouzské válce, která v té době aktuálně probíhala. „Podivná věc, tak liberální zřízení školní, tolik ústavů učitelských, „takové platy“ a přece tak veliký nedostatek učitelů i v krajinách německých! Ostatní vyhledávati pomoci v cizině (rozuměj v Německu) jest marné, neboť páni bratří bojují právě za „svobodu“ Německa v Francouzsku, z nichž veliký počet tam své kosti nechá, a těch, co se navrátí, budou míti doma zapotřebí. Tak Hasnerův aparát povážlivě vážne i v krajinách německých a není mu pomoci!“⁸² Dále informoval i o zklamání ve vyplácení učitelských platů. „Hrůza nás pojímá při čtení docházejících nás zpráv, v nichž vyličuje se, jakých prostředků chápati se učitelstvo jest nuceno, aby uchránilo se před smrtí hladem.“⁸³

Posel z Budče se dále kriticky vyjadřoval o pokračovacích kurzech, které byly nuceni již praktikující učitelé absolvovat. Nařízení o pokračovacích kurzech bylo vydáno 6. dubna 1870. Pokračovací kurzy byly zřízeny při učitelských ústavech. Délka kurzů byla v rozpětí mezi čtyřmi až osmi týdny a kurzy byly konány o hlavních letních prázdninách. Jejich zřízení však nepřineslo očekávané výsledky, neboť doba jejich trvání byla příliš krátká. Jejich absolvování bylo povinné. Jejich účastníci narozdíl od předchozích kurzů měli nárok na cestné a stravné.⁸⁴ „Nové toto nařízení připadá nám, jakoby dřívější úřady školní byly ku školství připouštěli lidi, kteří neměli a nemají k učitelství náležité spůsobilosti, a tudíž se musí nyní předse vzítí generalní vizitace.“⁸⁵

⁸¹ F. JAVŮREK, *Majíce mládež vzdělávati nezanedbávejme vzdělávati sebe*, s. 91.

⁸² Neautorizováno, *Zprávy domácí a cizí*, In: *Posel z Budče*, 1871, č. 2., s. 16.

⁸³ Tamtéž, s. 16.

⁸⁴ L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelské*, s. 8 - 9.

⁸⁵ Neautorizováno, *O kursech pokračovacích*, In: *Posel z Budče*, 1870, č. 27., s. 229.

Učitelé nechápali, že není dostačující k výkonu povolání vysvědčení z předchozích let, které dříve plně postačovalo. „Slyšel-li pak kdy kdo, aby starší právníci, lékaři, profesori, úředníci a j. museli jíti ještě jednou do nějakého kursu, aby se tam časovým požadavkům přispůsobovali?“⁸⁶ Mysleli si, že touha po dalším vzdělávání a zdokonalování ve svém povolání je na vůli každého jednotlivce a srovnávali se s dalšími povoláními, kde vláda podobné opatření nenařídila. „Pakliže tedy v stránce této ponechána jest volnost jednotlivcům všech stavů a jedině při národním učitelstvu užiti se má prostředku donucovacího, tož opatření takové porušuje důstojnost stavu učitelského a jednotlivce ve veřejném mínění snižuje.“⁸⁷ Nikdo z učitelstva ani nechápal, proč by se mělo po učitelích vymáhat větší vzdělání, když učitelům byly sebrány naturální dávky a tím se jejich příjem leckdy ještě snížil. „Jinak to nejde. Tať jest po celém světě platná zásada, že požadavky vyměřují se dle platu anebo plat dle požadavků, jedno s druhým tak úzce souvisí, jako v bytosti lidské duch s tělem. A my věru nenahlížíme, proč by právě národní učitelstvo za málo peněz mnoho muziky dělati musilo.“⁸⁸ „Ano, učitelstvo má se vzdělávati, má s duchem času pokračovati, ale ne ze své vůle, ne z vlastního popudu, ne vlastními prostředky: nýbrž má užívat kultury podle receptu z Německa vydlužného a ve Vídni opsaného. Za takovýto kulturní lektvař vám pěkně děkujeme!“⁸⁹

Posel z Budče řeší i postavení Čechů a Němců v českých zemích. Porovná počty českých a německých učitelských ústavů. „Mají-li Němci v Čechách skutečně zapotřebí šesti ústavů ku vzdělání učitelů, tož my jim jich přejeme, ať je mají, a nechceme nikdy žádati toho, aby se jim jich ubralo. Ale je-li pro krajiny německé v Čechách potřebí 6 ústavů, tož pro krajiny české jest jich rovněž potřebí 12. To je tak jasné a zřetelné, jako že $3 \times 6 = 18$ a jako že třetina 18ti je 6 a dvě třetiny 12. Pravdu tuto platně zvrátiti nemůže nikdo, protože je to pravda.“⁹⁰

⁸⁶ Neautorizováno, *O kursech pokračovacích*, In: *Posel z Budče*, 1870, č. 27., s. 229.

⁸⁷ Tamtéž, s. 229.

⁸⁸ Tamtéž, s. 230.

⁸⁹ Tamtéž, s. 230.

⁹⁰ Neautorizováno, *Ústavy ku vzdělávání učitelův a zkušební komise, se zřetelem k národní rovnoprávnosti*, In: *Posel z Budče*, 1872, č. 52., s. 422.

Učitelské listy

Učitelské listy také upozornily ve svých zprávách na problém s nedostatkem učitelů, který způsobila Hasnerova reforma tím, že původní učitelské studium prodloužila ze dvou let na čtyři roky. „To však teprv začátek – na rok nevyjde z průpraven učitelských žádný, neboť oni kandidaté, co letos v prvním roku byli, musí ještě dva roky v ústavu ostati, an tato jak známo na čtyři roky se rozšíří. A jak vůbec do čtyřletých ústavů ku vzdělávání učitelů mládež se tlačit bude, pakli postavení učitelů značně zlepšeno nebude, nechť každý sám posoudí.“⁹¹

Školník

Katolický učitelský časopis Školník řešil neslučitelnost toho, aby se učitelé zachovali správně k církvi, národu a k novým zákonům najednou. „Otázku tuto určitě zodpovídati, jest věcí příliš rozsáhlou a skoro nemožnou; neboť nemůže člověk vůbec a učitel zvlášť ani dvěma, tím méně třem pánům sloužiti tak, aby nikde nenarazil, nikde si to nepokazil, ale u všech stran spokojenosti si vydobyl. Jaké asi vlastnosti musel by učitel míti, aby vyhověl církvi, národu a novému zákonu školnímu - živlům to, jenž tak příkře v době nynější proti sobě stojí? Nynější nová éra školská vyšla z Vídně bez vůle národu, a národ vzpouzí se jí přijmouti, jelikož se obává, že čelí proti jeho samosprávě a národnosti.“⁹² Jako příčinu těchto problémů viděl především Hasnerův zákon. „A co jest všech těchto svízelných učitelových příčinou? Příčinou jest s nedůvěrou přijatý nový zákon školní; neboť dal mnohé obci příležitost, aby své zastaralé a dílem i zděděné záští proti škole a učitelu prováděti mohla; zákon dává zase příkladů odstrašujících, a církev (totiž někteří činitelé její), jsouc si vědoma mnohého bezpráví na učitelu tu a tam vykonaného, soudí, že učitel, jemuž zákon zdánlivou samostatnost a lepší postavení slibuje, k ní ani upřímně státi nebude.“⁹³

Dále narážel a strachoval se z nového postavení náboženství ve školství podle nových školních zákonů. Měl rovněž strach o postavení katolického učitelstva a vzdělání katolicky

⁹¹ Neautorizováno, *Zprávy*, In: *Učitelské listy*, 1869, roč. 3., č. 15., s. 249.

⁹² J. ČAPEK, *Jak se má učitel zachovati, by šetřil nových zákonů, a předce nestal se nevěrným své církvi a svému národu*, In: *Školník: časopis katolického učitelstva*. Hradec Králové: Josef Ant. Šrůtek, 1870, roč. 10., č. 6., s. 41.

⁹³ Tamtéž, s. 41.

zaměřených žáků. „Převrat našeho školství dospěl během tohoto roku tak daleko, že ve škole veřejné po pravidlu (§. 2. a 48. zák. 14. květ.) nemá se značiti katolický učitel co katolík, evangelický co evangelík, a židovský co žid. Učitel nového věku má býti pouhým učitelem holých naučných předmětů bez vychovávání a pěstování náboženského smyslu a citu. Proto dovoleno i samým učitelům židovským, hlásiti se o místa i na školách takových, kde není jiné mládeže, než křesťanské, poněvadž učitel vůbec o žádnou víru zavaditi nesmí. Z toho měli bychom tedy se strachovati, že „Školník“ co časopis katolický pro školy nového druhu se nehodí...“⁹⁴ Silně kritizoval to, že Hasnerův zákon měnil zaběhlé pořádky ve školství. Bránil se, aby stát převzal hlavní roli ve školství. „Naše školství požívalo dlouhého míru v říši církevní a světské, a teprv nedávno porušen jest ruchem časovým tento spřátelený poměr, až konečně nastal boj, v němž podobně jako pohanští Římané se ohlížíme, zdali otevřen jest Janův chrámec, kdežbychom seznali minulý a budoucí stav našeho školství. Nacházíme se právě na prahu nového roku, kterýž nás odděluje od doby staré uvedením nových institucí u vyučování a vychovávání mládeže.“⁹⁵

Svým čtenářům sliboval, že nedopustí ve svém katolickém smýšlení žádné změny. „Toho bohdá nedopustí se ani naši pp. učitelové, ani naše zachovalé obce, ani naši Kristu věrní rodiče! Katoličtí učitelové naši zůstanou jak v rodině, tak i ve škole členy katolické církve; katolické obce budou povolávati na místa školní učitele opět katolické; katoličtí rodiče svěří dítky své učitelům rovněž jen katolickým. Proto nestrachujeme se, žeby katolický „Školník“ přestal býti orgánem katolického učitelstva, ježto nyní tím odhodlaněji k němu se hlásiti bude, čím jasněji nabývá přesvědčení, že „Školník“ za celý čas svého 19letého působení nezměnil barvy, nehledaje ani lichotivého úsměvu ani vyznamenání, ukájen jedině vědomím, že sloužil svému povolání a prospěl mnohemu radou i skutkem.“⁹⁶

Školník rovněž řeší, kdo má větší právo na školu, jestli církev nebo stát. Chápe totiž křesťanství jako základ vychování. „Práva na školu dovolává se jednak církev, jednak tak zvaná liberální strana pokroku pro stát a tímto pro sebe. Náleží-li škola státu, musí tato co

⁹⁴ Redakce Školníka v Hradci Králové, *Pp. odběratelům „Školníka“*, In: *Školník*, 1869, roč. 9., č. 17., s. 129.

⁹⁵ Neautorizováno, *Janus a školství* In: *Školník*, 1870, roč. 10., č. 1., s. 1.

⁹⁶ Redakce Školníka v Hradci Králové, *Pp. odběratelům*, s. 129.

ústav státní schopna býti, aby vyplnila svou úlohu jinak nemůže býti o právu státu na školu ani řeči, poněvadž z práva vycházejí povinnosti, a tudy práva co takového nikde nemůže býti, kde působnosti k vykonávání povinností se nedostává. Vizme tedy, zdaliby škola co ústav státní svou úlohu vyplniti mohla.“⁹⁷

2.1.6 Výuka na učitelském ústavu

Učitelské ústavy navazovaly na tradici preparand, které v českých zemích existovaly mezi roky 1775 a 1869. Tyto preparandy byly zaměřeny především po straně praktické přípravy. Dá se dokonce říci, že rozsah praktické přípravy byl daleko obsáhlejší než obsah přípravy teoretické. Rozvoj pedagogiky jako vědy a rozšíření herbartismu do našich zemí podporoval teoretickou složku přípravy budoucích učitelů. Důraz na praxi zůstal rysem učitelských ústavů.⁹⁸

Obsahem vzdělání na učitelském ústavu byly náboženství, vychovatelství a nauka vyučovací, historie a pomocné vědy těchto nauk, mluvnice, písemnosti, literatura, matematika (počítání, algebra a geometrie), geografie, popisující přírodní vědy (botanika, mineralogie, zoologie), přírodopis (fyzika a chemie), nauka o ústavě vlastenecké, polní hospodářství, psaní, kreslení, hudba a tělocvik. Ústavy pro vzdělávání budoucích učitelů měly stejný obsah předmětů. Navíc poskytovaly i nauku o domácím hospodářství a ženské ruční práce. Učitelky měly být navíc poučené o organizaci dětské opatrovny.⁹⁹

Specifikace učitelských ústavů byla v tom, že učitelé během studia nezískali specializaci pro výuku určitých předmětů, což bylo praxí na univerzitách, ale kvalifikaci pro výuku všech předmětů všech ročníků obecné školy. Kvalifikace pro učitele měšťanských škol sice vyžadovala zaměření na určitou aprobaci, ale tuto aprobaci získávali v podstatě zkouškou, které předcházelo samostudium nebo forma přípravy, kterou bychom přirovnali k dnešnímu studiu při zaměstnání v návaznosti na kvalifikaci, kterou získali pro výkon učitelského povolání na obecné škole. Výuka na učitelských ústavech by se dala přirovnat k dnešnímu vzdělávání pedagogů pro první stupeň základní školy.

⁹⁷ Neautorizováno, *Komu náleží škola?*, In: *Školník*, 1869, roč. 9., č. 1., s. 1.

⁹⁸ J. VALENTA, *Problémy praktické přípravy*, s. 287 – 292.

⁹⁹ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl – 1. svazek, s. 12.

Teoretickou část učitelské přípravy představoval předmět v učebním plánu označený jako „Pedagogika“. Byl rozdělen na tyto dílčí předměty: základy logiky a všeobecné didaktiky, základy psychologie a všeobecné pedagogiky se zřetelem k duševnímu vývoji dítěte, základy logiky a všeobecné didaktiky, dějiny výchovy a vyučování se zřetelem k dějinám českým a slovanským, organizace výchovy a vyučování, zákony a nařízení školní, řád školní a vyučovací. Součástí výuky byla i povinná školní četba děl Jana Amose Komenského a dále domácí četba, kterou byla díla klasiků i moderní pedagogická literatura. Speciální didaktická složka se již od třetího ročníku prolínala se složkou obecnou. Speciální didaktiky byly na učitelských ústavech rozděleny do dvou částí. První část byla tvořena metodikou třídy elementární, tento celek studenti absolvovali v druhém pololetí třetího ročníku dvě hodiny týdně. Osnova tohoto předmětu byla více než stručná. Druhou část tvořily speciální didaktiky zbylých předmětů. Navazovaly především na metodiku třídy elementární a měly se opírat o osnovy a školní praxi. Tyto didaktiky byly však zahrnuty do výuky jednotlivých předmětů. Byly vyučovány v prvním pololetí čtvrtého ročníku.

Praxe studentů probíhala na cvičných školách zřízených při učitelských ústavech, které vzdělávaly děti v rozsahu od 1. – 5. ročníku obecné školy. Cviční učitelé, kteří na těchto školách pracovali, měli kromě výuky dětí za povinnost praktický výcvik kandidátů na učitelství. Na cvičných školách měla probíhat kvalitní standardní výuka, ale měla být přístupná i novým reformním tendencím. Organizační statut učitelských ústavů, který byl vydán v roce 1872, utvořil strukturu pedagogické praxe na učitelských ústavech, respektive cvičných školách, kde se praxe konala. Praxe se skládala z několika částí. Náslechy, které se konaly ve třetím ročníku, probíhaly v rozsahu jedné hodiny týdně v různých třídách cvičné školy a různých předmětech. Cílem hospitací bylo, aby se studenti naučili popsat strukturu hodiny a vystihnout složky učitelovy práce. Dalším cílem hospitace bylo naučit se hodnotit žáky z pedagogického a psychologického hlediska a sledovat vyučování v návaznosti na teoretickou pedagogickou přípravu. Ve stejný den, kdy proběhla hospitace u cvičného učitele, následovala rozborová hodina, kde probíhala diskuze o všem, co se odehrálo v jednotlivých částech vyučovací hodiny a o způsobu vedení hospitačního záznamu. Ve stejném týdnu, několik dní po hodině hospitační, následovaly imitace, šlo o krátký výstup dvou až tří studentů v jedné hodině. Příprava imitací probíhala v rámci rozboru po náslechu, cílem bylo, aby studenti dokázali jednorázově reprodukovat některý z postupů cvičného

učitele z hospitační hodiny. Další úsekem byly výstupy (pokusy), probíhaly ve čtvrtém ročníku pět hodin týdně vždy po jedné hodině návodné konference a kritické konference. Na rozdíl od třetího ročníku ústavu, kde se veškerá praxe konala za účasti všech studentů jedné třídy, ve čtvrtém ročníku jsou studenti rozděleni do několika menších skupin. Při sestavování skupin bylo hlavní dbát na rovnováhu zastoupení schopnějších a méně schopných studentů. Složení skupin se mělo během školního roku jednou vyměnit. Návodné porady byly řízeny cvičným učitelem, ale současně se jich měl účastnit i profesor naukových předmětů z ústavu. Tyto porady měly vycházet z psychologické charakteristiky třídy a jejich pedagogických důsledků, dále z psychologické činnosti učitele. Kritické porady se měly zaměřovat na psychologickou analýzu činnosti praktikanta. Nejvyšším stupněm výstupů byly výstupy samostatné. Ostatní členové skupiny sledovali jak činnost praktikanta při výstupu, tak současně pozorovali po psychologické stránce děti.

Ústavy do třicátých let 20. století nebyly vybaveny dostatečně učebnicemi a dalšími texty. Z tohoto důvodu ústavy nedovedly držet krok s vývojem pedagogiky a psychologie a obecná příprava zůstávala přežitá svým obsahem. Při možnosti dostat se k moderní odborné literatuře, nebyly dostatečně obměněny osnovy, které by se modernímu vývoji přizpůsobily. Učitelé pedagogiky a psychologie však nebyli řádně aprobováni, na vysokých školách neexistovala možnost státní zkoušky z těchto předmětů samostatně. Učitelé často připravovali studenty podle zastaralých učebnic a neměli příliš představu o problematice školy obecné, kterou potřebovali znát kandidáti na učitelské povolání. Řešení problému přináší ministerský výnos, který povoluje, aby výuku metodik vedli učitelé cvičné školy. Při vhodném výběru cvičných učitelů mohlo pak být spojování teorie s praxí snazší, někdy však měla přílišný sklon k prakticismu. Dozory byly poslední formou praxe. V prvním pololetí je konali studenti čtvrtého ročníku. Studenti třetího ročníku konali dozory ve druhém pololetí školního roku. Tento druh praxe konali studenti ve dvojicích, vždy před vyučováním, o hlavní přestávce a po vyučování.¹⁰⁰

¹⁰⁰ J. VALENTA, *Problémy praktické přípravy*, s. 287 – 292.

2.1.7 Absolvování studia na učitelském ústavu

Ukončení čtyřletého studia však nebylo řešeno příliš důsledně. Po absolvování čtyř let studia se studenti měli podrobit přísné zkoušce ze všech předmětů vyučovaných na učitelských ústavech. Zkoušce měl být přítomen zástupce zemského úřadu školního. Pokud chovanci zkoušku náležitě zvládli podle všech předpisů, měli dostat „vysvědčení zralosti“.¹⁰¹ Maturitní zkouškou měl student dokázat, že splnil podstatu učebního cíle vzdělávacího ústavu pro učitele. Maturitní zkušební komise se skládala z učitelů ústavu a také ze člena zemského školního úřadu, který komisi předsedal. Maturitní zkoušky se konaly písemnou i ústní formou. Písemná zkouška zahrnovala práce z následujících předmětů: z mluvnice a slohu, z matematiky, ze silozpytu a přírodopisu a z nauky o vychování a vyučování. Ke každé práci byly povoleny maximálně čtyři hodiny času. Ústní zkouška se zaměřovala na všechny vědecké obory vzdělávacího kurzu.¹⁰² Do rámce závěrečné maturitní zkoušky již nebyla zařazena praxe. Úspěšné absolvování všech forem praxe však patřilo k obecným podmínkám získání kvalifikace.¹⁰³ Toto vysvědčení však opravňovalo absolventa pouze k tomu, aby se mohl stát tzv. podučitelem nebo prozatímním učitelem obecné školy. Nestačilo však ke kvalifikovanému výkonu povolání. Bylo sice nezbytným předpokladem, ale nikoli dostačujícím.

Učitelská funkce byla plnohodnotná, jen pokud žák složil zkoušku o učitelské způsobilosti. Příprava na poměrně náročnou zkoušku byla však jen na soukromé iniciativě studentů.¹⁰⁴ Tuto zkoušku mohl složit ten, kdo už měl za sebou dva roky učitelské praxe. Zkouška se při neúspěšném pokusu mohla podle pravidel opakovat pouze jednou. Pokud studenti, kteří zkoušku způsobilosti složili úspěšně a tři roky po jejím absolvování neučili, museli zkoušku způsobilosti znovu opakovat, aby mohli na veřejné škole vyučovat. Pokud však studenta

¹⁰¹ Neautorizováno, *Zákon, daný dne 14. května 1869, kterým ustanovují se zásady vyučování vzhledem ku školám národním*, In: *Národní škola. Týdenník vychovatelský pro národní učitelstvo v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku*. Praha: F. J. Řezáč, 1869, č. 22., s. 170 – 172.

¹⁰² Neautorizováno, *Narřízení ministra osvěty a vyučování ze dne 12. července 1869, týkající se ústavů vzdělávacích pro učitele a učitelky*, In: *Učitelské listy*, 1869, roč. 3., č. 19., s. 296 – 297.

¹⁰³ J. VALENTA, *Problémy praktické přípravy*, s. 292.

¹⁰⁴ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl – 1. svazek, s. 12 – 14.

omlouvaly zvláštní okolnosti, mohlo mu být plnění zkoušky odpuštěno.¹⁰⁵ Na konci 19. století učitelé spadali do skupiny nejvzdělanějších občanů v obcích. Učitelské povolání začalo být populární proto, že moderní společnost začala chápat vzdělání jako potřebný způsob dosažení životních šancí a možnost společenského vzestupu.¹⁰⁶

Dalšímu učitelskému vzdělání by podle Hasnerovy reformy měly napomáhat školní časopisy, učitelské knihovny (v každém školním okrese by měla být založena alespoň jedna) a občasně porady. Porada učitelů v okrese by se měla odehrát alespoň jednou ročně a řídit by ji měl okresní školní dozorce. Všichni učitelé veřejných národních škol a učitelských ústavů měli povinnost se porady zúčastnit. Při učitelských ústavech byly pořádány kurzy pro další vzdělávání učitelů. Učitele k nim vyzýval školní zemský úřad a byli povinni se kurzů účastnit.¹⁰⁷ Tyto čtyř až šestitýdenní kurzy dalšího vzdělávání, nabízené učitelstvími ústavy, se konaly zpravidla během podzimních prázdnin. Ve větších městech byly pořádány také během školního roku. Obsahově pokrývaly všechny vyučovací předměty, které byly vyučovány na učitelských ústavech.¹⁰⁸ Na univerzitách a na vysokých školách technických povoloval paragraf 42 zřizování zvláštních učitelských kurzů (pedagogických seminářů), aby kandidáti učitelství získali co možná nejpodrobnější vzdělání k vykonávání učitelského povolání.¹⁰⁹

2.2 Další vývoj po zaběhnutí Hasnerovy reformy

Klidnější a pevnější doba začíná učitelským ústavům od roku 1874, kdy byl nařízením ministerstva z 26. května 1874 prohlášen organizační statut učitelských ústavů. Předchozích pět let od zavedení Hasnerovy reformy ministerstvo požadovalo za zkušební období a provisoria. Proto bylo potřeba, aby byla pedagogia definitivně zorganizována. Statutem

¹⁰⁵ Neautorizováno, *Zákon, daný dne 14. května 1869, kterým ustanovují se zásady vyučování vzhledem ku školám národním* In: *Národní škola*, 1869, č. 22, s. 170 – 172.

¹⁰⁶ F. MORKES, *Škola minulosti*, s. 19 – 20.

¹⁰⁷ Neautorizováno, *Zákon, daný dne 14. května 1869, kterým ustanovují se zásady vyučování vzhledem ku školám národním*, in: *Národní škola*, 1869, č. 23, s. 178 – 179.

¹⁰⁸ T. KASPER a kol., *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě*, s. 60.

¹⁰⁹ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání...*, IV. díl – 1. svazek, s. 12.

předepsaná osnova měla obsahovat nejmenší minimum, které učitel má znát. Statut z tohoto roku zmenšil celkový počet hodin, položil důraz na vzdělávání kandidátů ve vyučovacím jazyce a zdůraznil nutnost výuky didaktiky a pedagogiky. Možno říci, že statut z roku 1874 vyšel vstřícně mnohým požadavkům, které pedagogové navrhli na prvním sjezdu učitelstva a příznivců školství z 1. a 2. září 1870. Statut rovněž zmenšil obsah látky v některých předmětech, v tomto se opíralo již o pětiletou zkušenost fungování učitelských ústavů. Látka jednotlivých ročníků byla lépe rozložena, její obsah se lépe specifikoval. Statut v mnohém ucelil jednotnost učitelských ústavů. Stal se pevným podkladem dalšího rozvoje pedagogií a v mnohém vystihl tehdejší potřeby a požadavky učitelů.¹¹⁰

Mezi moderním vývojem učitelských ústavů však dochází k nařízením a výnosům, které působí poněkud protichůdně oproti ostatním pokrokovým nařízením ve školství, značně omezují liberální směr školství. Tyto omezující zákony pocházejí z let 1868 a 1869, vše platí i pro nařízení, která z těchto zákonů vycházejí. Z tohoto důvodu působilo na učitelské ústavy třeba nařízení z 3. dubna 1877, které v důsledku znamenalo to, že se zvyšovaly počty hodin náboženství a katecheti se tak dostali na pozici hlavních učitelů, čímž získali větší moc.¹¹¹

2.3 Učitelské ústavy po školské novele uzákoněné roku 1883

„V tomto odporu je zárodek i vývoj neblahého kolísání mezi směrem pokrokovým a zpátečnickým, jež stupňuje se až k tragické vině našich nár. vůdců a k Pyrhovu jich vítězství z r. 1883, kdy prošla většinou tří hlasů neblahá školní novella.“¹¹²

Již od vzniku čtyřletých učitelských ústavů v roce 1869 poukazovalo české učitelstvo na jejich nedostatečnost, na tuto problematiku upozornilo již na prvním sjezdu československého učitelstva a příznivců škol konaného v Praze 1. a 2. září 1870. Již v roce 1880 žádalo jejich přeměnu, tuto reformu navrhoval jeden z nejváženějších ředitelů učitelských ústavů Gustav Lindner. 10. srpna 1886 žádalo učitelstvo na valném sjezdu

¹¹⁰ L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelské*, s. 9 – 11.

¹¹¹ Tamtéž, s. 11.

¹¹² J. KOŽÍŠEK a kol., *Ke čtyřicátému*, s. 23.

učitelstva a přátel školství v Praze o reorganizaci svého vzdělávání. O deset let později požadovalo učitelstvo rozšíření všeobecného učiva na učitelských ústavech takovým způsobem, aby se rozsahem učiva vyrovnaly středním školám. V roce 1897 na sjezdu učitelstva a přátel školství v Kutné Hoře chtělo dosáhnout učitelstvo dokonalejšího vzdělávání pedagogů a požadovalo také kurzy pro učitele při vysokých školách. Na všechny tyto snahy učitelstva byly však odpovědí novela z 2. května 1883 a statut pro ústavy učitelské vydaný roku 1886, obě však znamenaly pouze snížení všeobecného vzdělání kandidátů na učitelství studujících na čtyřletých pedagogiích.¹¹³

Novela byla na půdě rakouského parlamentu projednávána již od února roku 1883. K projednání zákona došlo nejdříve v panské sněmovně. Do poslanecké sněmovny se návrh dostal až 14. dubna 1883.¹¹⁴

Největší odpor k reformě byl v alpských zemích. První podnět k „opravě“ předešlých školských zákonů byl dán právě z Čech. Čeští poslanci byli po návratu do říšské rady zaskočeni reakcí katolických kleriků, kteří se odmítli účastnit práce ve školních radách, pokud nebude školství znovu uspořádáno konfesijně. V návaznosti na počátku února roku 1880 žádali o obnovení dřívějšího vlivu církve na školství. Ve stejném měsíci roku 1880 předložili Alfréd Lichtenstein a Georg Lienbacher konkrétní návrhy na zkrácení školní docházky a zúžení obsahu vzdělání říšské radě. Argumentovali především „neúměrně velkými“ ekonomickými náklady na školství. Jako další argument použili stav zemědělství, které podle nich trpělo nedostatkem dětské pracovní síly. Vláda, která na tuto iniciativu reagovala, vytvořila v roce 1882 návrh novely. Novela byla nakonec s převahou tří hlasů 29. dubna 1883 odhlasována a uvedena v platnost byla 2. května 1883.¹¹⁵

V roce 1886 byla na základě školské novely, která byla uvedena v platnost v roce 1883, učitelským ústavům dána nová osnova a upravily se učební plány. V témže roce byla zrušena možnost univerzitních učitelských seminářů, místo těchto seminářů byly zavedeny kurzy,

¹¹³ L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelské*, s. 5 - 6.

¹¹⁴ Stefanie KOVÁŘOVÁ, *Boj o novelu říšského školského zákona 1883 a její ohlasy v dobovém tisku v Čechách*, Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce Pokorná, Magdaléna, s. 22.

¹¹⁵ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl – 1. svazek, s. 16 - 17.

kteře měly studenty připravit na zkoušky pro měšťanské školy. Požadavky na vzdělání učitelů v tomto období v důsledku novely značně klesly. Učivo učitelských ústavů bylo značně omezeno především v matematice a v reáliích. Jako příklad slouží výnos ministerstva vydaný 10. listopadu 1884. Tento výnos nařizuje, aby učitelé osekali učivo v předmětech týkajících se reálií (především v dějepisu).¹¹⁶ V roce 1877 přistupuje ministerstvo kvůli přání církevních úřadů k nařízení, které ruší vyučování hudby z hlediska pedagogicko-didaktické potřeby, ale upřednostňuje chrámovou hudbu. Z tohoto důvodu ministerstvo 19. března 1878 vyhlašuje učebnou osnovu pro hraní na varhany, a nakonec v roce 1883 dochází k tomu, že hra na varhany se stává povinným předmětem.¹¹⁷

Přijatá novela byla pochopitelně ústupkem zejména vůči církvi, šlechtě a velkostatkářům. Přesto nedosáhla očekávaného uznání. V roce 1888 se pokusili Lichtenstein a Lienbacher o jakousi „novelu novely“. Tento návrh měl přinést církevní dozor nad školstvím, všeobecné snížení školní docházky na šest let a redukci učebních plánů o reálie a tělocvik. Při tomto návrhu však narazili na odpor učitelů i rodičů. Vláda pak tuto situaci řešila opětovně o rok později, kdy předložila další návrh, který měl rozšířit úlevy na všechny městské děti, zvýšit počet hodin náboženství a dát vyučujícím kněžím stejná práva jako světským učitelům. K jeho dalšímu projednávání však již nedošlo.¹¹⁸

Novela z roku 1883 zkomplikovala nástup absolventů učitelských ústavu do svého povolání. Počítala jenom s tím, že mohou získat pouze místa zatímních podučitelů. I přes tuto komplikaci na začátku své kariéry byl zatímní podučitel mnohem lépe zajištěn než učitelský pomocník ve „staré“ škole. Postup pedagogické kariéry byl při dodržování zákona poměrně rychlý, obce a úřady byly nuceny z důvodu omezení počtu dětí v jedné třídě zakládat nové školy, nebo alespoň paralelní třídy.¹¹⁹

Roku 1910 bylo obecné školství a učitelské ústavy rozděleny na návrh liberálního profesora Otty Steinwendera na venkovský a městský typ škol. Další jeho návrhy znamenaly přiblížení

¹¹⁶ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 124 – 125.

¹¹⁷ L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelské*, s. 11 – 12.

¹¹⁸ R. VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání*, IV. díl – 1. svazek, s. 19.

¹¹⁹ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska*, s. 160.

výuky na učitelských ústavech více k praktickému využití – větší důraz na výklady o hospodářství na venkově. Tyto návrhy projednával korutanský sněm. Pro prozkoumávání těchto návrhů byla dokonce svolána i odborná anketa. Návrhy však narazily na značnou nespokojenost jak u učitelů, tak i u tisku, takže nakonec k schválení ani nedošlo. „Steinwender ve vídeňské Sozialpädagogische Gesellschaft v přednášce své vykládal, že ústavy učitelské jsou přeplněny předměty theoretickými a žádal, aby se učitelé raději učili zacházeti s pluhem a dojiti krávy“.¹²⁰ Tyto jeho snahy měly za důsledek to, že v roce 1912 byl v Korutanech přijat návrh, který redukoval počet pedagogů na nejnutnější možný počet.¹²¹

¹²⁰ O. KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, první díl, s. 131.

¹²¹ Tamtéž, s. 130 – 131.

3 Učitelství ve 20. století

3.1 Učitelství za první republiky

Vznik Československa znamenal především snahu přizpůsobit školství a vzdělání moderní době a nově vzniklému státu. Československo převzalo léta fungující systém předlitavské části Rakouska-Uherska. Původní Ministerstvo kultu a vyučování bylo nahrazeno Ministerstvem školství a národní osvěty. Do čela nově vzniklého ministerstva byl jmenován sociální demokrat Gustav Habrmann.¹²² Legislativní úprava školského zákona přichází v roce 1922 s takzvaným malým školním zákonem. Tento zákon provádí změny v národním a demokratickém duchu první republiky. Po formální stránce je však přejata struktura rakousko-uherského školství.¹²³

Československo vycházelo z modelu, který udala v roce 1869 Hasnerova reforma. Učitelství po ní byly již čtyřleté a byly srovnatelné s ostatními typy odborných škol. Zákon č. 541 z 23. května 1919 pokládá učitelství na úroveň srovnatelnou s jinými středními školami. Učitelství jsou nově od této doby administrativně zařazeny do organizace středních škol. Další novinkou bylo, že podle tohoto zákona mohli učit na učitelstvě pouze učitelé, kteří měli zkoušku učitelství způsobilosti pro střední školy, což byli absolventi vysokých škol. Učiteli na základní škole se mohli stát i absolventi středních škol, kteří však složili maturitu po absolvování jednoletých abiturientských kurzů, které byly od roku 1930 nahrazeny jednoletými státními pedagogickými akademiemi.¹²⁴ Administrativně byly tyto instituce připojeny k učitelstvě od třicátých let 20. století. Studenti těchto akademií konali praxe na cvičných školách příslušných ústavů. Pro omezený časový rozsah tu byly hlavní formou praxe půlroční hospitace a půlroční výstupy. Vzhledem k omezenému rozsahu praktické výuky byl na akademiích na rozdíl od učitelstvě praktický výstup součástí maturitní zkoušky.¹²⁵ „V roce 1937 bylo v Československu 65 učitelstvě ústavů

¹²² M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české*, hlava V., s. 332 – 334.

¹²³ Vladimír JÚVA, *Stručné dějiny pedagogiky*, Brno: Paido, 1997, s. 59.

¹²⁴ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české*, hlava V., s. 397 – 398.

¹²⁵ J. VALENTA, *Problémy praktické přípravy*, s. 292.

(46 státních a 19 nestátních) – 47 z nich bylo československých (z toho čtrnáct slovenských), deset německých, tři maďarské, jeden polský, čtyři ruské.“¹²⁶

Studium na učitelských ústavech bylo bezplatné, proto nejvíce studentů pocházelo ze střední společenské vrstvy. Většinou se jednalo o absolventy měšťanské školy. Došlo k výraznému zvýšení vstupních požadavků pro studium na ústavech. Ke studiu na učitelské ústavě mohli být přijati ti uchazeči, kteří dosáhli minimálně patnáctého roku života. Uchazeči museli disponovat zdravím a bezúhonností. Nedílnou podmínkou pro přijetí bylo pochopitelně i zvládnutí přijímací zkoušky. Studijní program pro budoucí učitele měšťanských a obecných škol byl totožný. Rozdílem byla závěrečná zkouška na konci studia, kdy budoucí učitel na měšťanské škole skládal zkoušku učitelské způsobilosti pro školu měšťanskou, zatímco budoucí učitel na obecné škole skládal zkoušku způsobilosti pro školu obecnou. Učební plán na učitelských ústavech naplňovali stejné předměty jako na měšťanské škole, ale všechny tyto předměty byly doplněny o metodiku. Mezi odborné vyučovací předměty patřily pedagogika, psychologie, dějiny pedagogiky a školní zákonodárství. Budoucí učitele také povinně absolvovali na cvičný školách při učitelských ústavech pedagogickou praxi.¹²⁷

3.2 Zrušení učitelských ústavů v roce 1948

K významným změnám, ke kterým došlo před rokem 1948, bylo zavedení nutnosti vysokoškolského vzdělání učitelů i pro učitele národních škol. Následně mělo dojít k zřízení pedagogických fakult. Tento předválečný požadavek ustanovil poválečný dekret prezidenta republiky z 27. října 1945. Středoškolská a gymnazijní profesori mohli v té době vyučovat jen s vysokoškolským vzděláním. Mimo státní zkoušky museli ještě doložit zkoušku způsobilosti. Tu vykonávali před státní zkušební komisí v Praze, v Brně a Bratislavě. Až následně se mohli ucházet o volná učitelská místa. O jmenování do funkce však stále rozhodoval ministr školství na návrh zemské školní rady.¹²⁸

Po komunistickém převratu v roce 1948 došlo k několika změnám ve školství. Komunisté si hned uvědomili potřebu kontroly nad výchovou a vzděláním mladší generace. Již 21. dubna

¹²⁶ M. NOVOTNÝ a kol., *Velké dějiny země Koruny české*, hlava V., s. 398.

¹²⁷ Tamtéž, s. 397 – 398.

¹²⁸ M. NOVOTNÝ, *Dějiny vyššího školství*, s. 129 – 132.

1948 byl vydán zákon č. 95/1948 Sb. Tento zákon, známý spíše jako zákon o jednotné škole, znamenal zestátnění všech škol v českých zemích.¹²⁹ Loajalita učitelů vůči totalitnímu režimu byla neustále prověřována. Ve školách pak často docházelo k politickým čistkám, což v důsledku znamenalo velký nárůst nedostatku pedagogů. Čtyřleté učitelské ústavy byly zrušeny 31. srpna 1948. Tyto instituce nahradila pedagogická gymnázia. Od roku 1946 byla možnost studovat učitelství na pedagogických fakultách při univerzitách.¹³⁰

„Vývojová potřeba si vyžádala vyššího vzdělání učitelského, aby další generace dorostu velké rodiny učitelské, které přijdou po absolventech učitelských ústavů, s větším duševním fondem, jehož nabudou v prostředí velkých měst a nových učilišť - pedagogických fakultách - opravdu přispívali k rozhojnění duševních statků národa, aby nepouštěli se zřetele obojí kulturu, kulturu rozumu i srdce.“¹³¹

¹²⁹ M. NOVOTNÝ a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české*, hlava VI., s. 442.

¹³⁰ Tamtéž, s. 497 – 498.

¹³¹ E. NEUMANN, *Na rozloučenou*, s. 5.

4 Případová studie: Historie učitelského ústavu v Soběslavi

4.1 Zřízení ústavu

Město Soběslav mělo již z minulosti vzhledem k Rožmberské škole rozsáhlou školní tradici. Když byla roku 1869 v Rakousku-Uhersku vydána Hasnerova reforma, nemělo mnoho narychlo zřízených učitelských ústavů vhodné prostory. Proto byl první ročník prvního učitelského ústavu na jihu Čech provizorně umístěn v budově reálného gymnázia v Táboře. Soběslavské městské zastupitelstvo však odeslalo do Vídně žádost o přeložení učitelského ústavu do Soběslavi, která se zavázala k tomu, že pro nově vzniklé pedagogium vytvoří novou moderní budovu a poskytne ústavu rozsáhlou školní zahradu. V Soběslavi tak vznikl roku 1870 první učitelský ústav v jižních Čechách. Vzhledem k počátečnímu nedostatku pedagogů, který souvisel s novou školskou reformou, bylo studium na učitelském ústavu nejdříve tříleté, později bylo rozšířeno na klasické čtyři ročníky. Z důvodu nedostatku učitelů byly v prvních letech existence ústavu studenty i starší dospělí.

V prvních letech své existence neměl učitelský ústav svou vlastní budovu, proto výuka zpočátku probíhala v budově dívčích škol na soběslavském náměstí a také v některých soukromých domech. Plán nové školní budovy zhotovil plzeňský architekt Ondřej Martínek a za jeho dohledu stavbu prováděl zdejší stavitel František Roubal. Nová školní budova začala vznikat v jihozápadní části města na troskách původního městského opevnění a rozvalinách domů, které byly vykoupeny a následně zbořeny pro stavbu budovy. Základní kámen, který byl dovezen ze Svákova, vysvětil českobudějovický biskup Jan Valerian Jirsík. V říjnu roku 1873 proběhla kolaudace novorenesanční dvouposchoďové budovy se sloupovým vestibulem a pilířovým schodištěm. Po kolaudaci bylo do nové budovy přemístěno ředitelství ústavu a výuka zde hned začala. V druhém křídle budovy byla umístěna chlapecká národní škola.¹³²

4.2 Historie ústavu

Již v roce 1879 zde studovalo 386 studentů, což znamenalo, že téměř každý sedmý člověk v Soběslavi byl v té době studentem zdejšího učitelského ústavu. Zásahu na dobrém jménu

¹³² Petr LINTNER, *Pohledy soběslavské II*, Soběslav: Město Soběslav, 2008, s. 203 – 204.

školy měl v prvních letech její činnosti především ředitel Emanuel Hrys. Během ředitelování Josefa Šimka na konci 19. století byla do provozu uvedena tělocvična s novým povrchem, šatnou a sportovním náradím.¹³³ „Dne 7. června postižen ústav bolestnou ztrátou úmrtím c. k. prof. Františka Šimka, majetníka záslužného zlatého kříže s korunou, který náležel ústavu 30 let a sloužil mu se vzácnou svědomitostí a pravým nadšením téměř až do posledního vzdechu, prokázav ústavu služby ceny nehynoucí.“¹³⁴ V roce 1905 převzalo budovu do své správy rakousko-uherské mocnářství na základě doplněné smlouvy mezi městem Soběslaví a učitelským ústavem.

Díky tlaku pruského militarismu již v roce 1910 probíhalo cvičení ve střelbě.¹³⁵ „Ihned nastupovali vojíni a domobranci ke svým plukům. Z našeho učitelského nastoupili prof. Adolf Hemer, jako c. a k. poručík v záloze, Julius Arnolt a Karel Fechtner, jako pěšáci záložní. Dne 31. července 1914 nařízena u nás všeobecná mobilizace a dne 20. srpna svolána zbývající domobrana s nováčky.“¹³⁶ Během první světové války byl dokonce zaveden vojenský výcvik chovanců – takzvaná junobrana. Díky tomu v této době z výuky vypadly běžné předměty. V posledním roce války byly dokonce odváděni i sedmnáctiletí studenti k vojenskému výcviku a z něho byli následně odesíláni na ruskou a italskou frontu.¹³⁷ „Válečná bouře, která o prázdninách uplynulého škol. roku se rozpoutala, potrvála po celý školní rok 1914 - 1915, obrážejíc se v dějinách ústavu, zasahujíc v učitelský sbor a žactvo. Učitelé a po nich i mnozí dospělí chovanci spěchali na zavolání Jeho Veličenstva hájit říše proti mocným a četným nepřátelům a ti, kteří doma zůstali, s ochotností a napětím veškerých svých sil konali oběť lásky vlastenecké a lidskosti.“¹³⁸

¹³³ P. LINTNER, *Pohledy soběslavské*, s. 205 – 206.

¹³⁴ SOKA Tábor, B 134 Učitelský ústav Soběslav (1866) 1870 - 1948, *Pamětní kniha 1894 – 1911*, inv. č. 500, kniha č. 500, s. 33.

¹³⁵ P. LINTNER, *Pohledy soběslavské*, s. 205 – 206

¹³⁶ SOKA Tábor, B 134 Učitelský ústav Soběslav (1866) 1870 - 1948, *Pamětní kniha 1911 – 1939*, inv. č. 501, kniha č. 501., s. 50 - 51.

¹³⁷ P. LINTNER, *Pohledy soběslavské*, s. 205 – 206.

¹³⁸ *Pamětní kniha 1911 – 1939*, inv. č. 501, kniha č. 501., s. 53.

„Dne 28. října 1918 nastala událost mohutná, věkopamátná: za nevyličitelného nadšení všeho lidu českého prohlášen byl svobodný stát československý.“¹³⁹

Během prvních let existence Československa, konkrétně ve školním roce 1919/1920, se soběslavský učitelský ústav stal koedukačním. Do studia tak mohli být přijatí nejen chlapci jako doposud, ale i dívky. Hned první školní rok se ke zdejšímu studiu přihlásilo devatenáct uchazeček o učitelské povolání. V roce 1923 zavedl elektroinženýr Felix Špaček do školy elektrické osvětlení. Z tohoto důvodu konečně zmizely ze školy petrolejové lampy a někde dokonce i svíčky.¹⁴⁰ Dějiny ústavu výrazně ovlivnila jak situace před druhou světovou válkou, tak i pak ona sama. „Tento školní rok patří mezi nejrušnější a nejpohnutější, jež kdy ústav prožil, neboť události vnější politiky, přípravy k obraně státní samostatnosti, její pozbytí, hluboce zasáhly do vnitřní práce školské po stránce vychovatelské i vyučovatelské.“¹⁴¹

4.3 Poslední léta ústavu

Již před druhou světovou válkou probíhala diskuse o zrušení učitelských ústavů, tuto diskuzi však válka přerušila. Na počátku mobilizace byla celá budova kromě ředitelny zabrána pro vojenské účely, výuka byla na několik dní zcela přerušena. Ve třídách se usadila československá vojenská posádka. V říjnu roku 1938 byla výuka přenesena do nové školní budovy v dnešní ulici Edvarda Beneše. Všichni učitelé obdrželi speciální legitimizace, díky kterým mohli do budovy vstupovat. Následný Mnichov však zapříčinil návrat studentů do budovy učitelského ústavu.

V době protektorátu byl ústav řízen přímo ministerstvem školství. Německý jazyk se stal úředním jazykem a všichni učitelé byli nuceni z něj složit povinné zkoušky. Výuka však probíhala nadále. Na podzim roku 1940 provedli nacisté reorganizaci českého školství. Do Soběslavi byl z těchto důvodů přeložen českobudějovický učitelský ústav a jindřichohradecké reálné gymnázium. Prostory soběslavského ústavu nemohly chovancům

¹³⁹ *Pamětní kniha 1911 – 1939*, inv. č. 501, kniha č. 501., s. 129.

¹⁴⁰ P. LINTNER, *Pohledy soběslavské*, s. 207

¹⁴¹ *Pamětní kniha 1911 – 1939*, inv. č. 501, kniha č. 501., s. 284.

stačit, a tak se často v učebnách tísnilo i několik set studentů.¹⁴² „Jest nutno uvést, že v budově učitelského ústavu byla v této době umístěna 3 učiliště: učitelský ústav s cvič. školou v Soběslavi, reál. gymnasium z Jindřichova Hradce a učitelský ústav z Č. Budějovic.“¹⁴³

V následujícím roce dokonce německé vojsko obsadilo tělocvičnu a některé další přízemní prostory. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha došlo k utužení školního režimu, dějepis se nesměl vyučovat, české učebnice se nesměly používat k výuce a do ústavu začali dojíždět němečtí školní inspektoři. Při přijímání chovanců nezáleželo jen na znalostech, ale nově i na rasovém původu, a hlavní důraz se kladl na zkoušku z němčiny.

Po nepříznivém vývoji války pro německou stranu začali do města Soběslav přicházet první němečtí uprchlíci a jejich počet stále rostl. Těmto lidem byly vymezeny některé prostory školy, takže již v únoru 1945 došlo k úplnému vyklizení budovy školy. Všechno vybavení školy se narychlo stěhovalo do bývalé synagogy, spořitelny a hospodářské záložny. Mnoho věcí bylo při tomto vzhledem k neopatrnému zacházení při stěhování poškozeno a zničeno. Školní budova německým uprchlíkům sloužila až do 5. května, kdy museli na konci války začít prchat před postupem Rudé armády. Budova poté krátce sloužila jako ubytování nově se tvořící branné moci. Po jejím přeložení se stala až do září roku 1945 vojenským sovětským lazaretem.

V této době prostory školy utrpěly nejvíce. Vzhledem k tomu začátek školního roku absolvovali žáci v náhradních prostorách a především v přírodě. Výuka v budově byla obnovena ještě v říjnu téhož roku. Školní budovu učitelského ústavu však v této době museli navštěvovat všichni soběslavští žáci a studenti, protože ostatní školní budovy až do počátku roku 1946 zabírala sovětská Rudá armáda. Poslední studenti soběslavského učitelského ústavu odmaturovali v roce 1948.¹⁴⁴ „Již od počátku škol. roku 1947-48, posledního to roku

¹⁴² *Pamětní kniha 1911 – 1939*, inv. č. 501, kniha č. 501., s. 209 - 210.

¹⁴³ SOkA Tábor, B 134 Učitelský ústav Soběslav (1866) 1870 - 1948, *Pamětní kniha 1939 - 1945*, inv. č. 502, kniha č. 502, s. 28.

¹⁴⁴ P. LINTNER, *Pohledy soběslavské*, s. 209 - 210.

životu ústavu, uvažovali jak členové profesorského sboru, tak absolventi ústavu působící v Soběslavi a v Táboře, jakým způsobem pietně vzpomenouti ukončení tohoto učiliště, které od roku 1871 konalo v městě a v širém jeho okolí své poslání.¹⁴⁵ „Únorovými událostmi (1948) otevřela se okna škol, aby i tu nastalo větrání a čištění ode všeho, co tu bylo nezdravé. Socialistické dávné tužby prorazily poslední hráz, která se jim stavěla v cestu. Všichni ti, kteří se dosud nemohli odpoutati od starých liberalistických názorů, byli odstraněni, aby nebylo brzděno novým proudům, které lidovláda vzala za své. Prof. Dr Zdeněk Nejedlý nastupuje opět po Dr J. Stránském svoje místo v ministerstvu školství a osvěty, aby dokončil dílo, dříve započal: vysokoškolské vzdělání učitelské, nový školský zákon a reformu školské správy.“¹⁴⁶ „Jestliže se s učitelským ústavem těžko loučí nejen občanstvo města, ale i celého kraje, tím těžce se s ním loučí ti, kteří později, když svou pílí své vzdělání rozšířili, plnili řadu let jako členové sboru svůj úkol s láskou nejen mezi zdmi ústavních síní u svěřeného dorostu, ale i ve veřejném životě, aby tak s úrokem vrátili městu a lidu to, co tam získali.“¹⁴⁷

„Učitelský ústav končí své bytí ve víru nových a nových idejí, které se uskutečňují různým způsobem a které změnily život národů a život našeho národa v době, kdy unavené lidstvo čeká, až se vzedmuté vlny zvrátů hospodářských a politických uklidní.“¹⁴⁸ „Budou-li tací šlechtici ducha vycházet z pedagogických fakult, pak rádi předají odchovanci učitelských ústavů kleče pluhu na posvátné roli národa do jejich rukou.“¹⁴⁹

¹⁴⁵ *Pamětní kniha 1939 - 1945*, inv. č. 502, kniha č. 502, s. 49.

¹⁴⁶ E. NEUMANN, *Na rozloučenou*, s. 247.

¹⁴⁷ *Pamětní kniha 1939 - 1945*, inv. č. 502, kniha č. 502, s. 52.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 52.

¹⁴⁹ E. NEUMANN, *Na rozloučenou*, s. 8.

Závěr

Tato bakalářská práce se věnuje zřízení učitelství v českých zemích. Nejvíce prostoru v ní patřilo období po zavedení tzv. Hasnerovy reformy, která čtyřleté učitelství s maturitou zavádí. Toto období bylo vybráno záměrně, práce se na něm snažila poukázat, jak velký mezník ve vývoji českého moderního školství Hasnerova reforma znamená v souvislosti s učitelstvím. Svou bakalářskou prací jsem si kladla za cíl poukázat především na důležitost učitelství ve vývoji moderního školství. Cílem této bakalářské práce bylo popsat důležitost založení učitelství a jejich následné působení především jako vzdělávací instituce pro budoucí pedagogy. Text poukazuje na to, jak učitelství znatelně proměnilo vzdělanost jak mužů – učitelů, tak žen – učitelky.

Práce z pochopitelných důvodů krátce popisuje vývoj učitelství a uvádí podobu učitelství před učitelstvími. Nastiňuje stručně vzdělávání učitelů před tereziánskými reformami a následně po nich. Zmiňuje důležitost revolučních let 1848 – 1849 ve vývoji školství v českých zemích a popisuje snahu reformovat školství během těchto let. Historii učitelství se práce snaží popsat i po přijetí novely školského zákona z roku 1883, která do jisté míry upravuje nařízení z roku 1869. Dále popisuje i jejich vývoj ve 20. století až po jejich hromadném rušení po komunistickém převratu v roce 1948. Text práce částečně shrnuje i informace o osobnosti politika Leopolda Hasnera, který se o školský zákon z roku 1869 zasloužil a zákon je následně znám především pod jeho jménem. Nastiňuje v krátkém medailonu jeho život a životní úspěchy. Z důvodu neexistující monografie o této osobnosti v českém jazyce, shrnuje informace pouze z internetových zdrojů – především z webových stránek Bibliografického slovníku Historického ústavu AV ČR. Práce dokládá na příkladu učitelství v Soběslavi, který byl prvním učitelstvím ústavem na jihu Čech, vývoj učitelství v českých zemích. Stručně popisuje jeho historii již od založení a na něm dokládá průběh změn, kterými si učitelství během let procházely.

K objasnění reakce dobové společnosti a především reakce pedagogů práce zpracovává v užší míře i odborný pedagogický tisk, konkrétně jí k tomu slouží tato učitelská periodika: Beseda učitelská, Národní škola, Posel z Budče, Škola a život, Školník, Učitelství, pomocí nichž se snaží doložit dobovou reakci učitelů. Zpracovává názory jak z roku 1869,

kdy byl Hasnerův zákon vydán, tak i z let následujících, kdy už byla reforma uvedena do praxe. Práce podává exkurz do jednotlivých článků reagujících na reformu. Dobová periodika se vesměs shodují v pozitivní reakci na prodloužení a zkvalitnění učitelského vzdělání, které bylo vzhledem k modernizaci doby nutností. Zároveň však práce dokazuje, že zpočátku panovala jistá nedůvěra vůči Hasnerovu zákonu. Periodika podávají svým čtenářům různé běžné problémy a nedostatky, které učitelům při zavedení reformy přišly na mysl. Negativní reakci můžeme pozorovat například u časopisu Školník, kdy zavedení Hasnerovy reformy znamená omezení církevních pravomocí a tím pádem konflikt s katolicky smýšlejícími pedagogy.

Seznam použitých informačních zdrojů

Archivní prameny

SOkA Tábor, B 134 Učitelství ústav Soběslav (1866) 1870 - 1948, *Pamětní kniha 1894 – 1911*, inv. č. 500, kniha č. 500.

SOkA Tábor, B 134 Učitelství ústav Soběslav (1866) 1870 - 1948, *Pamětní kniha 1911 – 1939*, inv. č. 501, kniha č. 501.

SOkA Tábor, B 134 Učitelství ústav Soběslav (1866) 1870 - 1948, *Pamětní kniha 1939 - 1945*, inv. č. 502, kniha č. 502.

Periodika

Beseda učitelská, Praha: Josef Auštický, 1869 – 1884.

Národní škola. Týdenník vychovatelský pro národní učitelstvo v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku, Praha: F. J. Řezáč, 1869.

Posel z Budče: týdenník vychovatelský pro učitelstvo národních škol v Čechách, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku, Praha: J. S. Skrejšovský, 1870 - 1884.

Škola a život: pedagogický časopis, Praha: B. Rohlíček, 1869. ISSN 2336-3711.

Školník: časopis katolického učitelstva, Hradec Králové: Josef Ant. Šrůtek, 1869 - 1870.

Učitelství listy: časopis učitelstva na Moravě a ve Slezsku, Brno: F. V. Urbánek, 1869.

Literatura

L. A. BRŮŽEK, *Naše ústavy učitelství a jejich příští reforma*. Praha: Dědictví Komenského, 1904.

Vladimír JŮVA, *Stručné dějiny pedagogiky*, Brno: Paido, 1997.

Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1938.

Tomáš KASPER, Markéta PÁNKOVÁ, *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě: profesionalizace učitelství: historické a systematické aspekty*, Praha: Academia, 2015. Historie. ISBN 978-80-200-2473-2.

Dana KASPEROVÁ, *Československá obec učitelská: v kontextu reformy vzdělávání učitelů (ŠVSP) a reformy školy*, Praha: Academia, 2018. Historie. ISBN 978-80-200-2860-0.

Stefanie KOVÁŘOVÁ, *Boj o novelu říšského školského zákona 1883 a její ohlasy v dobovém tisku v Čechách*, Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce: Pokorná, Magdaléna.

Josef KOŽÍŠEK, Konrád POSPÍŠIL, *Ke čtyřicátému výročí zákonů školských*, Praha: Dědictví Komenského, 1909.

Petr LINTNER, *Pohledy soběslavské II*, Soběslav: Město Soběslav, 2008. ISBN 978-80-254-3819-0.

František MORKES, *Škola minulosti - učitelé a výuka*, In: *Učitelské noviny: týdeník pro učitele a přátele školy*, Praha: Josef Král 1883-, 1999, č. 27, s. 19 – 20.

Eugen NEUMANN, *Na rozloučenou s učitelským ústavem v Soběslavi 1870 – 1948*, Tábor, 1948.

Miroslav NOVOTNÝ (ed.), Ivana ČORNEJOVÁ, Tomáš KASPER, Dana KASPEROVÁ, Dana, Pavlína KOUROVÁ, Petr KRATOCHVÍL, Milena LENDEROVÁ, Jiří POKORNÝ, Michal SVATOŠ, Petr SVOBODNÝ, Jan ŠIMEK a Růžena VÁŇOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, Tematická řada, Školství a vzdělanost, Praha: Nakladatelství Paseka, 2020. ISBN 978-80-7432-985-2.

Miroslav NOVOTNÝ, *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006.

Ivan OTCOVSKÝ, *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1977.

Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek, r. 1848-1913*, Praha: Nákladem Matice české, 1918. Spisův musejních, č. 183.

Vladimír ŠTVERÁK, *Stručné dějiny pedagogiky. 1*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.

Josef VALENTA, *Problémy praktické přípravy učitelů obecných a měšťanských škol v období 1. republiky* In: *Pedagogika*, 1990, roč. 40, č. 3, s. 287-298.

Růžena VÁŇOVÁ, Karel RÝDL a Josef VALENTA, *Výchova a vzdělání v českých dějinách. IV. díl -1. svazek*, Praha: Karolinum, 1992.

Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti*, Praha: Academia, 2016.

Internetové zdroje:

HASNER von Artha Leopold 15.3.1818-5.6.1891. Biografický slovník českých zemí [online]. [cit. 2022-05-25]. Dostupné z:

http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/HASNER_von_Artha_Leopold_15.3.1818-5.6.1891

OSOBNOST: Hasner nebyl Hausner. *Neviditelný pes.: První český ryze internetový deník*. [online]. [cit. 2022-05-25]. Dostupné z:

https://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost/osobnost-hasner-nebyl-hausner.A130730_202033_p_spolecnost_wag